

PORTRETE TË ZONAVE HISTORIKE NË KOSOVË DHE RAJONIN BALLKANIK
PORTRETI ISTORIJSKIH OBLASTI NA KOSOVU I BALKANSKOM REGIONU
PORTRAITS OF HISTORIC DISTRICTS IN KOSOVO AND THE BALKAN REGION

PORTRETE TË ZONAVE HISTORIKE NË KOSOVË DHE RAJONIN BALLKANIK
PORTRETI ISTORIJSKIH OBLASTI NA KOSOVU I BALKANSKOM REGIONU
PORTRAITS OF HISTORIC DISTRICTS IN KOSOVO AND THE BALKAN REGION

Kjo broshurë është përgatitur nga Trashëgimia Kulturore pa Kufij (CHwB) për Konferencën 'Ruajtja e Zonave Historike në Kosovë', të mbajtur më 21-23 mars 2011, në Prizren, Kosovë, nën organizimin e Zyrës së Përfaqësuesit Special të Bashkimit Evropian (EUSR)

Ovu brošuru je izradio Kulturno Nasleđe bez Granica (CHwB) za konferenciju 'Očuvanje istorijskih oblasti na Kosovu', održanu 21.-23. marta u Prizrenu, Kosovo, u organizaciji Kancelarije Specijalnog Predstavnik Evropske Unije (EUSR)

This booklet was produced by Cultural Heritage without Borders (CHwB) for the conference 'Preserving Historic Districts in Kosovo' held on 21-23 March 2011 in Prizren, Kosovo, organized by the European Union Special Representative Office (EUSR)

Hyrje

Përshpejtimi i urbanizimit gjatë dekadës së fundit e ka shpejtuar zhvillimin e qytetave dhe qyteteve në tërë botën, dhe ka rritur shkallën në të cilën duhet të punojnë administratat qendrore dhe rajonale. Më shumë se gjysma e popullatës së botës tani është urbanizuar, shifër kjo që parashihet të rritet në 69% deri më 2050.¹ Në të njëjtën kohë, problemet, konfliktet, dhe pabarazitë që hasen në këto zona urbane po shumëfishohen. Shtytja për zhvillim ekonomik dhe social ka krijuar një varg prioritetesh që janë të orientuara drejt tregut dhe që për nga struktura janë globale, duke sjell në disa aspekte përmirësime në standardin e jetës dhe pasuri, por shpesh në dëm të komuniteteve lokale, trashëgimisë kulturore dhe mjedisit natyror.

Kosova, si edhe shumë pjesë të tjera në rajonin e Ballkanit, e ka gjetur veten në mes të proceseve të nevojshme të zhvillimit dhe rëndësisë afatgjate për mbrojtjen dhe rehabilitimin e trashëgimisë. Tronditjet shoqërore dhe politike të shekullit XX kanë detyruar transformimin e shpejtë të qendrave ekzistuese urbane, dhe nganjëherë shkatërrimin gradual e ndonjëherë të dhunshëm të strukturave historike. Zona të tjera, me origjinë rurale dhe bujqësore, po transformohen në qendra administrative të karakterit të ndryshëm. Shtirja periferike, zhvillimi kaotik brenda qytetit, shprehjet arkitektonike jokoherente dhe infrastruktura e stërngarkuar janë simptomat e tjera, që të gjitha me efekt rrënues të thelbit historik dhe monumenteve si në aspektin kontekstual ashtu edhe atë fizik. Rezultat i kësaj është vazhdimi i mospërfilljes, humbjes dhe shkatërrimit pjesë-pjesë të artefakteve të rëndësishme, objekteve dhe peisazhit historik urban.

Objektet historike janë manifestim fizik i *trashëgimisë kulturore*, por kjo duhet të shihet se rrjedh nga dhe që i përgjigjet topografisë natyrore të strukturës së saj, klimës, ritualit, traditës, ngjarjeve, aftësive ideologjike dhe teknologjike të njerëzve që i kanë krijuar ato, të atyre që i shfrytëzojnë ato dhe që është me më rëndësi, në domethënien e tyre për ata që e kanë trashëguar atë. Prandaj, trashëgimisë kulturore të artefakteve, objekteve dhe vendbanimeve urbane i jep kuptim dhe domethënie trashëgimia natyrore dhe trashëgimia njerëzore në një kontekst më të gjerë në të cilat ato gjinden.² Ruajtja fizike dhe mirëmbajtja e strukturave të prekshme – „tullat dhe llaçi” – tani shoqërohet me pranimin e cilësive të saj jo të prekshme³ dhe një ndjeshmëri gjithnjë e më e madhe për aspektet psiko-sociale të trashëgimisë kulturore si tregues të identitetit personal dhe kolektiv – të shoqërive që e kanë krijuar atë dhe të atyre që e kanë trashëguar.⁴

Dokumenti në vazhdim paraqet një përmbledhje të shembujve nga Kosova, Shqipëria dhe, Bosnja dhe Hercegovina që demonstrojnë qasje të ndryshme ndaj mbrojtjes së trashëgimisë kulturore dhe integritit të strategjive të konservimit brenda sferave më të gjera të jetës publike. Megjithatë, ndonëse ruajtja e trashëgimisë është duke u iniciuar në shumë fronte, ende ekziston një nevojë urgjente për integrim më të madh në nivelin administrativ, në konsultimet me komunitetin dhe për strategjitë koherente të gjëra për nga fushëvëprimi dhe vizioni afatgjatë.

Megjithatë, puna në këtë shkallë më të madhe na detyron që të ballafaqohemi me konfliktin në mes të nevojave të shoqërisë bashkëkohore, kushteve për qytetet që po ndryshojnëzhvillohen, dhe urgjencën për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore para se ajo të bëhet e pakthyeshme. Idetë pas qëndrueshmërisë dhe mbrojtjes së trashëgimisë kulturore e theksojnë një gjë të lënë trashëgim: atë që na është lënë neve dhe të cilën ne do t'ua lëmë gjeneratave të ardhshme. Planifikimi i njëkohshëm për periudhën afatshkurtër, afatmesme dhe afatgjate e zgjeron fushëveprimin e trashëgimisë kulturore përtej detyrave thjeshtë teknike, dhe përfshinë mjete shoqërore, ekonomike dhe politike si pjesë e një strategjie të vazhdueshme të mbrojtjes. Për këtë, konsulentët më efikas janë ata të cilët e kanë të lidhur jetën e tyre me këto vende, të cilët janë akterët në rrëfimin e përditshëm dhe që janë palë të interesuar për të ardhmen e saj.

Rastet e studimit të paraqitura këtu nuk e paraqesin listën e plotë të trashëgimisë kulturore në rajon, dhe dallojnë për nga shkalla dhe niveli i intervenimit. Ai fillon me qendrat më të njohura dhe më të mëdha urbane të Kosovës, ku secila prej tyre përmban monumente të vlefshme dhe ka ruajtur diçka nga struktura e trashëgimisë, por të cilat janë të kërcënuara nga këto procese të urbanizimit (Prishtina, Prizreni, Peja dhe Gjakova). Qytetet më të vogla si Vushtrria dhe Graçanica, po ballafaqohen me probleme të ngjashme që janë më rëndësi në diskursin rural-urban por edhe në raportin e tyre me qytetin e Prishtinës. Prekja e çështjeve të substancës së shkatërruar dhe të braktisur të fshatrave – grumbullimet e tipit urban me tipologji rurale – Juniku dhe Drenoci për momentin janë në fokus të projekteve të konservimit të cilat marrin parasysh përkufizimin më të gjerë të *vendit*, të integruar me procese të zhvillimit socio-ekonomik dhe ndërtim të kapaciteteve.

Hoça e Madhe dhe Novobërda shërbejnë si shembuj të zhvillimit rural i cili bazohet në një përkufizim më të gjerë të mbrojtjes së trashëgimisë kulturore duke iu referuar peizazhit dhe ekonomive rurale. Në fund, shembujt e Jajces (Bosnjë dhe Hercegovinë) dhe Gjirokastrës (Shqipëri) nënvizojnë probleme paralele dhe përpjekje për gjeten e zgjidhjeve jashtë Kosovës, në tërë Ballkanin dhe në të vërtetë edhe në shumë vende të tjera të botës.

Uvod

Ubrzanje urbanizacije tokom proteklog veka ubrzalo je i razvoj naselja gradova širom sveta, i podiglo standarde u količini posla koji moraju da obavljaju centralna i regionalna administracija. Preko polovine ukupnog svetskog stanovništva danas je urbanizovano, a očekuje se da će do 2050. ta brojka da naraste na 69%.¹ Istovremeno, problemi, sukobi i nejednakosti koje se pojavljuju u ovim urbanim oblastima se uvećavaju. Težnja ka društvenom i ekonomskom razvoju stvorila je jednu grupu prioriteta koji u sve većoj meri pokreću tržište i koji izgledaju globalno, u nekom smislu donoseći poboljšanje životnog standarda i blagostanje, ali često na štetu lokalnih zajednica, kulturnog nasleda i prirodnog okruženja.

Kosovo se, kao što je to slučaj i sa mnogim drugim oblastima u regionu Balkana, nalazi između neophodnog procesa razvoja i dugoročno značajne zaštite i rehabilitacije nasleđa. Socijalni i politički meteži 20. veka nagnao je na brzu transformaciju postojećih urbanih centara, i ponekad postepenu, a ponekad silovitu destrukciju istorijskog tkiva. Druge oblasti, seoske i poljoprivredne po poreklu, pretvaraju se u administrativna sedišta drugačijeg karaktera. Širenje predgrađa, haotičan rast gradskih jezgara, nedoslednosti u arhitektonskom izrazu i preopterećena infrastruktura dodatni su simptomi koji imaju poražavajući efekat na istorijska jezgra i spomenike, kako u fizičkom, tako i u smislu okruženja. Rezultat toga je neprestano zanemarivanje, gubitak i postepeno propadanje važnih umetničkih dela, zgrada i istorijskog urbanog pejzaža.

Istorijske zgrade su fizički primeri kulturnog nasleđa, ali ovo mora da se smatra nečim što proizilazi i odgovorno je u odnosu na prirodnu topografiju svog uređenja, klimu, rituale, tradiciju, događaje, ideološke i tehnološke veštine ljudi koji su to stvorili, onih koji su to koristili i, što je vrlo važno, šta to predstavlja onima koji su ga nasledili. Kulturno nasleđe u vidu umetničkih dela, zgrada i urbanih naselja dobija, stoga, smisao i značenje na osnovu prirodnog nasleđa i ljudskog nasleđa u širem kontekstu u kojem se nalazi.² Fizičko očuvanje i održavanje opipljivog tkiva – ‘cigle i malter’ – sada uz sebe imaju i svoje prihvaćene i priznate neopipljive kvalitete³ i pojačanu osetljivost na psiho-socijalne aspekte kulturnog nasleđa kao oznake ličnog i kolektivnog identiteta – društava koja su ih stvorila, kao i onih koji su to primili u nasleđe.⁴

Ovaj dokument je zbirka primera sa Kosova, iz Albanije i Bosne i Hercegovine, koji pokazuju različite pristupe zaštiti kulturnog nasleđa i integraciju strategija za očuvanje u šire sfere javnog života. Ipak, iako je čuvanje nasleđa inicirano na mnogim frontovima, još uvek postoji hitna potreba za većom integracijom na administrativnom nivou, u konsultaciji sa zajednicom i radi doslednih strategija koje su šire i imaju dugoročnu viziju.

Rad na ovako velikom nivou nas, međutim, sučeljava sa konfliktom između potreba savremenog društva, zahteva gradova koji se razvijaju, i hitnosti u vezi sa zaštitom kulturnog nasleđa pre nego što bude prekasno. Ideje koje stoje iza održivosti i zaštite kulturnog nasleđa naglašavaju zaveštanje: ono koje nam je predato i koje mi predajemo budućim generacijama. Istovremeno planiranje na kratke, na srednje i na duge staze proširuje zahvat kulturnog nasleđa dalje od čisto tehničkih zadataka, deo stalne strategije zaštite. Za ovo su najdelotvorniji konsultanti čiji životi su vezani za ta mesta, oni koji su akteri svakodnevnih tokova i imaju ulogu u budućnosti tih mesta.

Istraživački radovi koji su ovde izloženi ne zaokružuju sveobuhvatnu listu kulturnog nasleđa u regionu, i razlikuju se po obimu i nivoima intervencije. Počinje se sa kosovskim dobro poznatim i najvećim urbanim centrima, od kojih je svaki obuhvaćen procesima urbanizacije (Priština, Prizren, Peć i Đakovica). Manji gradovi, kao što su Vučitrn i Gračanica, suočeni su sa sličnim problemima, ali ruralno-urbani dijalog je takođe bitan, kao i njihov odnos sa glavnim gradom. Rešavanje pitanja uništenih i zapuštenih seoskih jezgara – naselja urbanog tipa u ruralnoj kategoriji - Junik i Drenovac su trenutno u centru pažnje konzervacionih projekata koji uzimaju u obzir širu

definiciju mesta, integrisanog sa socio-ekonomskim razvojem i sa procesima razvoja stručnih kapaciteta. Velika Hoča i Novo Brdo su primeri ruralnog razvoja koji se oslanjaju na širu definiciju zaštite kulturnog nasleđa sa osvrtom na okolinu i ruralnu ekonomiju. Na kraju, primeri Jajca (Bosna i Hercegovina) i Đirokaster (Albanija) naglašavaju paralelne probleme i moguća rešenja izvan Kosova, širom Balkana, i u mnogim mestima širom sveta.

Introduction

Accelerating urbanisation over the past century has catalysed the development of towns and cities across the world, and magnified the scale at which central and regional administrations have to work. Over half of the total world population is now urbanised, a figure that is projected to rise to 69% by 2050.¹ Simultaneously, the problems, conflicts and inequalities encountered in these urban areas are being amplified. The drive for social and economic development has created a set of priorities that are increasingly market-driven and global in outlook, in some respects bringing improvements in living standards and wealth but often to the detriment of local communities, cultural heritage and the natural environment.

Kosovo, as with many other areas in the Balkan region, is caught between the necessary processes of development and the long-term importance of protecting and rehabilitating heritage. The social and political tumult of the 20th century has forced rapid transformations of existing urban centres, and the sometimes gradual, sometimes violent destruction of historic fabrics. Other areas, rural and agricultural in origin, are morphing into administrative hubs of a different

character. Suburban sprawl, chaotic inner-city growth, incoherent architectonic expression and over-burdened infrastructure are other symptoms, all of which have a knock-on effect on historic cores and monuments both physically and contextually. The result is the continuing neglect, loss and piecemeal destruction of important artefacts, buildings and the historic urban landscape.

Historic buildings are the physical manifestation of cultural heritage, but this must be seen as deriving from and responding to the natural topography of its setting, climate, ritual, tradition, events, the ideological and technological skill of the people who created it, those who used it, and importantly in what it means to those who have inherited it. The cultural heritage of artefacts, buildings and urban settlements is given sense and meaning, therefore, by the natural heritage and human heritage of the wider context in which it is embedded.² The physical preservation and maintenance of tangible fabric – the „bricks and mortar“ – is now accompanied by recognition of its intangible qualities³ and an increased sensitivity to the psycho-social aspects of cultural heritage as markers personal and collective identity – of the societies that created it, and of those who have inherited it.⁴

The following document is a collection of examples from Kosovo, Albania and Bosnia & Herzegovina demonstrating different approaches to the protection of cultural heritage and the integration of conservation strategies within wider spheres of public life. Yet although the safeguarding of heritage is being initiated on many fronts, there is still an urgent need for greater integration at the administrative level, in community consultation and for coherent strategies that are wide in scope and long in vision.

Working at this larger scale, however, forces us to confront the conflict between the needs of contemporary society, the requirements for evolving towns, and the urgency of protecting cultural heritage before it is irretrievable. The ideas behind both sustainability and cultural heritage protection emphasise legacy: that which has been passed to us and that which we pass on to future generations. Planning simultaneously for the short, medium and long term broadens the scope of cultural heritage beyond merely technical tasks, to engage social, economic and political tools as part of an ongoing protection strategy. For this, the most effective consultants are those whose lives are tied to these places, who are the actors in the everyday narrative and are stakeholders in its future.

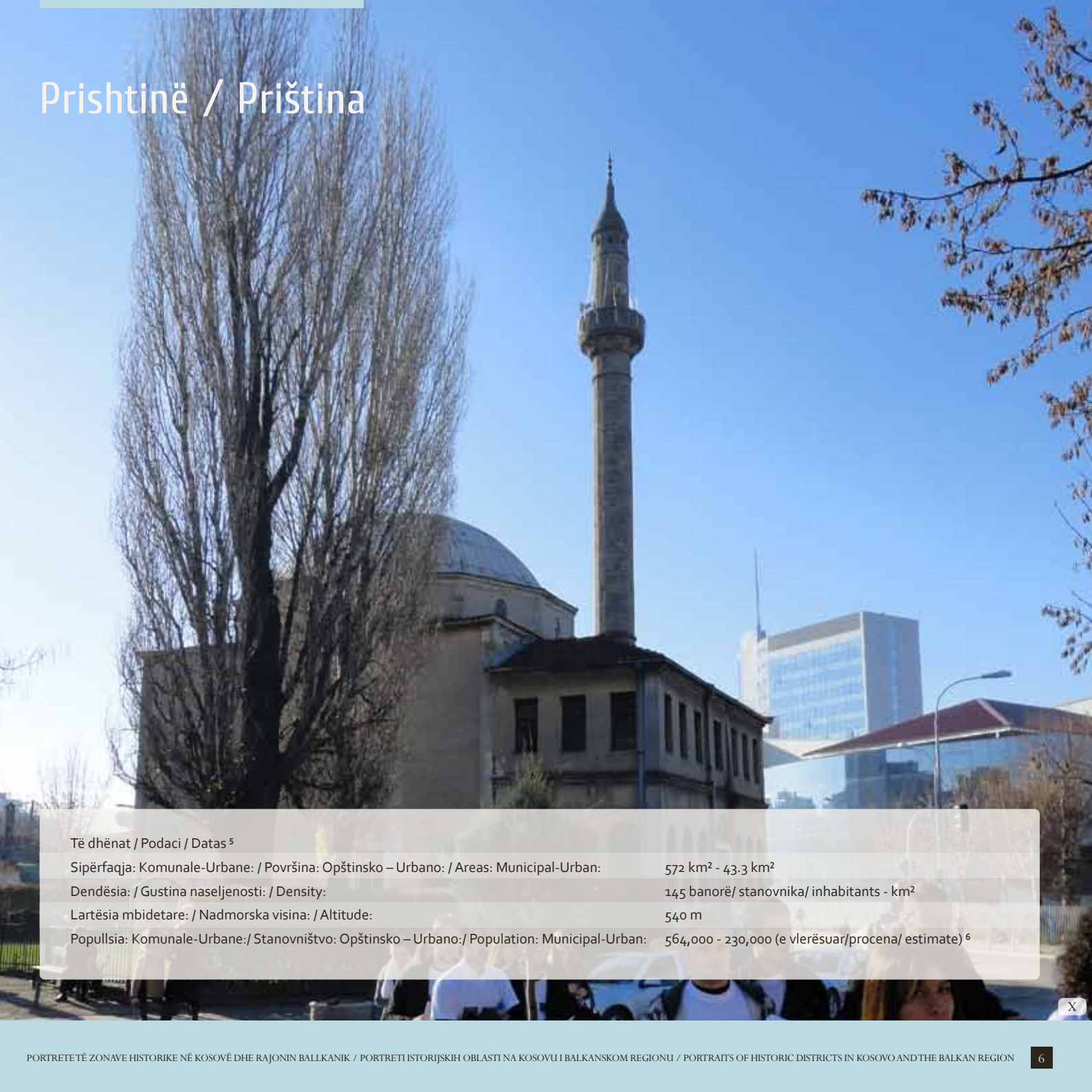
The case studies presented here are not an exhaustive list of cultural heritage in the region, and vary in scale and level of intervention. It starts with Kosovo's well-known and largest urban centres, each of which contain valuable monuments and have retained something of their heritage fabric but which are also being threatened by these processes of urbanisation (Prishtinë/Priština, Prizren, Pejë/Peć and Gjakovë/Đakovica). Smaller towns, such as Vushtrri/Vučitrn and Gračanica/Gračanicë, are faced with similar problems but the rural-urban discourse is also important, as is their relation to the city of Prishtinë/Priština. Tackling the issues of destroyed and derelict village cores - urban-type ensembles of rural typologies - Junik and Drenoc/Drenovac are currently a focus of conservation projects which take into account the broader definition of place, integrated with socio-economic development and capacity building processes. Velika Hoča/Hočë e Madhe and Novobërdë/Novo Brdo act as examples of rural development that relies on the broader definition of

protecting cultural heritage with reference to landscape and rural economies. Finally, the examples of Jajce (Bosnia and Herzegovina) and Gjirokastra (Albania) highlight parallel problems and attempted solutions outside of Kosovo, across the Balkans and indeed in many other places across the world.

Prishtinë / Priština

Të dhënat / Podaci / Datas ⁵

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

572 km² - 43.3 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

145 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

540 m

Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:

564,000 - 230,000 (e vlerësuar/procena/ estimate) ⁶

Struktura urbane e vendbanimit

Shtrirja e qytetit në udhëkryqin e rrugëve të rëndësishme tregtare të mbarë Ballkanit e ka nxitur zhvillimin përgjatë dy akseve për karvanët tregtar që vinin në tregun kryesor që nga shekulli XIII e këtej. Ajo u zhvillua si një qendër urbane për funksione publike gjatë periudhës Osmane, ndonëse ai ruajti cilësitë e jetës fshatare duke qenë i rrethuar me zona të shtëpive të cilat përhapeshin si grumbuj të komplekseve private familjare përreth kodrinave. Hapësira private dhe domeni publik ishte ndarë me mure përreth këtyre komplekseve të mahallave (lagjeve), por shumë prej tyre u shkatërruan nën moton e komunistëve "Shkatërro të vjetrën ndërto të renë", e cila po ashtu e varrosi lumin brenda qytetit. Qendra Osmane e Prishtinës pothuaj është zhdukur tërësisht ndonëse rrugët e ngushta, rrugët gjarpërore të karakterit të mëparshëm urban ende janë të pranishme në disa pjesë të caktuara, veçanërisht përreth zonës së tregut të ri, hamamit dhe xhamive. Zhvillimi bashkëkohor është shtrirë në pjesën rurale përreth përgjatë rrugëve kryesore për në qendrat e tjera të Kosovës dhe u bë një dendësim i madh i zonave të vjetra dhe blloqeve të ndërtuara rishtazi.

Obrazac urbanog uređenja

Lokacija grada na raskršnici važnih trgovačkih puteva koji presecaju Balkan rasla je po dve osovine za trgovačke karavane koji su pristizali na glavnu pijacu – bazar, od 13. veka naovamo. Razvio se kao urbano jezgro za javne funkcije tokom kasnog otomanskog perioda, mada je zadržao svoju osobinu seoskog izgleda time što je okružen naseljima sa kućama koja su bila nepravilno razvejana kao grozdovi porodičnih imanja po padinama bregova. Privatni prostor i javni deo bili su razdvojeni zidovima oko kompleksa mahale (komšiluka), ali mnogi su bili uništeni pod komunističkim sloganom „Rušimo staro i gradimo novo“, gde je i reku zatrpao grad ispod sebe. Otomanski centar Prištine je gotovo potpuno nestao, iako u nekim delovima grada još uvek postoje uske, krivudave uličice u starim urbanim krajevima, naročito u okolini nove pijace, hamama i džamija. Moderni razvoj donosi širenje u okolnu prirodu duž glavnih puteva ka drugim centrima na Kosovu, i preteranu gustinu naseljenosti u gradskim starijim i novoizgrađenim četvrtima.

Urban settlement pattern

The city's location at the crossroads of important trade routes across the Balkans saw its growth along two axes for trade caravans arriving at the main market-bazaar from the 13th century onwards. It developed as an urban core of public functions during the late Ottoman period, although it maintained its village-like quality by being surrounded by housing areas which spread as irregular clusters of private family compounds around the hillsides. Private space and the public domain was separated by walls around these mahalla (neighbourhood) complexes, but many were destroyed under the communist motto of "Destroy the Old and Build the New", which also saw the burying of the river within the city. Prishtinë/Priština's Ottoman centre has almost completely disappeared although the narrow, winding streets of the former urban grain are still present in certain parts, especially around the new market area, hammam and mosques. Contemporary development is seeing sprawl into the surrounding countryside along the main roads to other centres in Kosovo, and an over-densification of the city's older and more recently constructed districts.

Shprehja arkitektonike

Përbërja arkitektonike e Prishtinës pasqyron zhvillimin e saj nga një fshat rural në qytetin e zhurmshëm që është sot. Janë ruajtur disa objekte të dalluara, siç janë kompleksi Emin Gjiku i Muzeut Etnologjik dhe zyra qendrore të Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve, ku galeritë e hapura, gjysmë publike (hajat), konsolla të mëdha të katit të parë, dhe metoda hierarkike e zbulimit me qerpiç, dru dhe tulla e paraqesin evolucionin e rajonit të Adriatikut të arkitektonikës Osmane.⁸ Në monumentet e tjera të rëndësishme hyjnë Hamami i braktisur (i cili pret restaurimin), disa objekte fetare dhe ndikimi austro-hungarez që shihet në një numër të vogël objektivsh publike.

Arhitektonski izraz

Prištinska arhitektura odražava njen razvoj od sela do današnjeg bujajućeg grada. Neke viđenije zgrade su očuvane, kao kompleks etnološkog muzeja Emin Điku i sedište Instituta za zaštitu spomenika, gde otvorene, polu-javne galerije (hajati), veliki nosači prvog sprata, kao i kitnjasta hijerarhijska metoda gradnje od ćerpiča, drvene građe i cigala pokazuju regionalnu jadransku evoluciju otomanske arhitektonike.⁸ Ostali značajni spomenici obuhvataju zapušteni Hamam (koji čeka na restauraciju), više verskih objekata, kao i austrougarski uticaj vidljiv na nekoliko javnih građevina.

Architectural expression

Prishtinë/Priština's composite of architectures reflects its development from a rural village into the bustling city that it is today. Some notable buildings have been preserved, such as the Emin Gjiku complex of the Ethnological Museum and the headquarters of the Institute for the Protection of Monuments, where open, semi-public galleries (hayat), large first floor cantilevers, and an ornately hierarchical method of construction with adobe, timber and brick reveal the regional Adriatic evolution of Ottoman architectonics.⁸ Other significant monuments include the derelict Hammam (awaiting restoration), several religious buildings and the Austro-Hungarian influence seen in a few public buildings.

Konservimi dhe kompromisi

Në masë të madhe për shkak të shtimit të shpejtë të popullsisë së Prishtinës si qendër ekonomike dhe administrative pas vitit 1999, zhvillimi i qytetit ka qenë deri diku i pakontrolluar dhe kuturu, që është shënuar me shkatërrimin e shumicës së bërthamës historike dhe zëvendësimit të tij me objekte të mëdha private për banim dhe zhvillim komercial. Ndonëse është identifikuar zona historike dhe monumentet janë vënë nën mbrojtjen zyrtare, akoma nuk është marrë asnjë masë për integrimin e saj në kuadër të planifikimit urban të komunës. Vlerësohet se rreth 44% të objekteve të inventarizuara historike tashmë janë shkatërruar⁹, dhe veçanërisht shembujt e shtëpive tradicionale janë gjithnjë e më të rrezikuara nga lënia anash dhe rrënim. Sfidë në Prishtinë qëndron në gjetjen e një kompromisi në mes të kërkesave politike dhe ekonomike të një metropoli modern, nevojave të qytetarëve të saj dhe trashëgimisë së saj.

Konzervacija i kompromis

U velikoj meri zbog prebrzog rasta stanovništva Prištine kao ekonomskog i administrativnog centra posle 1999. godine, razvoj grada je u izvesnoj meri bio nekontrolisan i slučajan, obeležen rušenjem velikog dela istorijskog jezgra, i na tom mestu podizanjem velikih privatnih stambenih i poslovnih objekata. Iako je istorijska zona određena i spomenici zvanično stavljeni pod zaštitu, još uvek nema mera koje bi se preduzimale u cilju njihove integracije u urbano planiranje opštine. Procenjeno je da je 44% popisanih istorijskih zgrada već srušeno⁹, a naročito primeri izvornih naselja su ugroženi i pod pretnjom zanemarivanja i zapuštenosti. U Prištini, izazov leži u tome da se nađe kompromis između političkih i ekonomskih zahteva moderne metropole, potreba građana i njihovog nasleđa.

Conservation and compromise

Due in large part to the rapid population growth of Prishtinë/Priština as the economic and administrative centre after 1999, development of the city has been somewhat uncontrolled and haphazard, marked by the demolition of much of the historic core and its replacement with large-scale private residential and commercial developments. Although a historical zone has been identified and monuments put under official protection, no measures have as yet been undertaken to integrate this within the urban planning of the municipality. An estimated 44% of inventoried historical buildings have already been demolished⁹, and especially examples of vernacular dwellings are increasingly threatened by neglect and dilapidation. The challenge in Prishtinë/Priština lies in finding a compromise between the political and economic demands of a modern metropolis, the needs of its citizens, and its heritage.

Prizren

Të dhënat / Podaci / Datas ¹⁰

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

640 km² - 30 km²

Dendësia: / Gustina nasejlenosti: / Density:

352 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

412-500 m

Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:

240,000 - 110,000

Struktura urbane e vendbanimit

Prizreni për një kohë të gjatë ka qenë qendër e rëndësishme ekonomike, kulturore dhe e artizanëve në rajon. Duke marrë parasysh pozitën e tij buzë maleve të Sharrit dhe në zonën e ndikimit që shtrihet edhe në Shqipërinë dhe Maqedoninë fqinje (IRJM), ky ishte një ndër qytetet më të mëdha të administratës Osmane në Kosovë dhe ishte i rëndësishëm si kryeqytet i Sanxhakut dhe i Vilajetit¹¹. Mihjet arkeologjike kanë treguar se vendbanimet këtu datojnë që nga epoka e bronzit dhe e hekurit.¹² Kalaja e Prizrenit qëndron e spikatur përmbi qytet dhe ishte zona e parë e banuar si bazë Romake. Qyteti i Prizrenit përbëhet nga qendra e tij historike (Zonat e Mbrojtura 1 dhe 2), të rrethuara me një tampon zonë 3, e cila shtrihet në mes të shtrirjes së qytetit në periferi dhe qendrës së tij kompakte urbane¹³. Rrugët e tij të ngushta dhe gjarpëruese dhe kalimet anësore pasqyrojnë mozaikun e komplekseve private që i kanë dhënë formë rritjes organike dhe urbanizimit gjithnjë e më të madh që e ka shoqëruar shtrirjen e Perandorisë Osmane, dhe pasqyron rëndësinë e qytetit si qendër e zejtarisë për metalpunësit dhe lëkurëpunësit që furnizonin ushtrinë Osmane. Profili fizik i terrenit natyror në qendrën historike të Prizrenit është një element tjetër që bashkë me strukturën organike dhe rrjedhën e lumit i jep një vlerë unike trashëgimisë urbane të Prizrenit.

Obrazac urbanog uređenja

Prizren je dugo bio značajan ekonomski, kulturni i zanatski centar u regionu. S obzirom na svoj položaj na obodu Šar-planine i u sferi uticaja koji se proteže na susedne Albaniju i Makedoniju (BJRM), bio je jedan od najvećih gradova otomanske administracije na Kosovu i važan kao glavni grad i Sandžaka i Vilajeta¹¹. Arheološkim iskopavanjima je utvrđeno da ovo naselje potiče iz bronzanog i gvođenog doba.¹² Prizrenska tvrđava istaknuto stoji iznad grada, i bila je prvo naseljeno mesto koje je predstavljalo rimsku bazu. Grad Prizren se sastoji od istorijskog jezgra (Zaštitne zone 1 i 2) okruženog „tampon zonom 3“ koja se nalazi između rastuće periferije i kompaktnog urbanog centra¹³. Njegove uske i krivudave ulice, sokaci i prolazi oslikavaju mozaik privatnih objekata koji su oblikovali organski rast i pojačanu urbanizaciju koja je pratila širenje Otomanske imperije, i odražavaju važnost grada kao zanatskog središta za rad sa metalima i kožom kojima je snabdevana otomanska vojska. Fizički profil prirodnog terena u istorijskom centru Prizrena je još jedan element koji, zajedno sa organskim obrascem i zajedno sa tokom reke, daje jedinstvenu vrednost urbanom nasleđu Prizrena.

Urban settlement pattern

Prizren has long been an important economic, cultural and handicraft centre in the region. Given its position at the edge of the Šarr/Šar mountains and within a sphere of influence that extended into neighbouring Albania and Macedonia (FYRoM), it was one of the biggest towns of the Ottoman administration in Kosovo and important as the capital of both a Sanjak and Vilayet¹¹. Archaeological excavations have dated settlement here to the Bronze and Iron Age.¹² Prizren's Fortress sits prominently above the town, and was the first inhabited area as a Roman base. Prizren town is comprised of a historic core (Protective Zones 1 and 2), surrounded by a buffer Zone 3 that mediates between the town's sprawling periphery and its compact urban centre¹³. Its narrow and winding streets and side-passages reflect the mosaic of private compounds that shaped the organic growth and increasing urbanisation that accompanied the Ottoman Empire's spread, and reflects the town's importance as the craft centre for metalwork and leather that supplied the Ottoman army. The physical profile of the natural terrain in the historic centre of Prizren is another element that together with an organic pattern and the flow of the river gives a unique value to Prizren's urban heritage.

Shprehja arkitektonike

Prizreni e ruan ndjenjën e shtresëzimit të larmishëm arkitektonik që përcakton karakterin e tij dhe dëshmon historinë e tij, duke përfshirë edhe ato ndryshime urbane, arkitektonike dhe stilistike të shekullit XX që i kanë shoqëruar ndryshimet politike dhe ideologjike, siç ishte socializmi, dhe i pasqyron interpretimet e tyre lokale. Në qytet janë disa monumente të mbrojtura fetare (islame, katolike dhe ortodokse), përfshirë edhe një monument të Trashëgimisë Botërore të mbrojtur nga UNESCO (Kisha e Virgjërshës së Shenjtë),¹⁴ bashkë me monumente të rëndësishme qytetare (Hamami, urat dhe shatërvanët). Çka është me rëndësi, ka mbetur edhe një numër i shtëpive të vjetra tradicionale të cilat të vëna përbri këtyre monumenteve dhe skalitjet e strukturës urbane, paraqesin një shembull koherent të kontekstit të trashëgimisë kulturore urbane në Kosovë. Komplekset e shtëpive – oborreve të qytetit prej qerpiçi dhe druri janë karakteristike e variacioneve dhe përshtatjeve të ndryshme në arkitekturën Osmane të banimit, por kanë nevojë për incizim, renovim dhe ruajtje të dokumentuar. Një numër i objekteve të Austro-Hungarisë vazhdojnë të mbesin dhe disa pjesë të Sheshit qendror të Shatërvanit dhe brigjeve të lumit janë restauruar, por në pjesët e tjera të qendrës së qytetit ato mbesin të zbrazëta dhe shumë të rrënuara. Në periudhën në mes të konfliktit të vitit 1999 dhe trazirave të marsit 2004, zonat fetare dhe kulturore në Kosovë kanë pësuar dëme të konsiderueshme dhe një numër i madh i zonave të trashëgimisë së rëndësishme kulturore janë dëmtuar ose shkatërruar. Në mesin e tyre hyjnë kompleksi i muzeut të Lidhjes së Prizrenit, objektet e banimit në qendër, 34 monumente ortodokse serbe dhe lagja e Nënkalasë.¹⁵ Në vitin 2005 „Komisioni i Rindërtimit dhe Zbatimit për monumentet ortodokse serbe në Kosovë” filloi dhe zbatoi projekte për vlerësimin e dëmit dhe realizoi punimet për rindërtimin e këtyre monumenteve të dëmtuara.¹⁶

Arhitektanski izraz

Prizren je zadržao osećaj različitih arhitektonskih slojeva koji definišu njegov karakter i svedoče o njegovoj istoriji, obuhvatajući urbane, arhitektonske i stilske izmene XX veka koje su pratile političke i ideološke promene kao što je socijalizam, i koje su oslikale lokalnu interpretaciju. U Prizrenu postoji više zaštićenih verskih spomenika (islamskih, katoličkih i pravoslavnih), obuhvatajući i lokalitet sa statusom Svetske baštine UNESCO-a (Crkva Bogorodice Ljeviške),¹⁴ uz važne civilne spomenike (hamam, mostovi i ulične fontane). Ono što je bitno je to da tu još uvek postoji i bogatstvo zavičajnih tradicionalnih kuća koje, rame uz rame sa ostalim spomenicima vajaju urbano tkivo, pružaju dosledan primer konteksta urbanog kulturnog nasleđa na Kosovu. Gradska uprava i sudnica od nepečene cigle i drvene građe, karakteristične su za regionalne varijacije i prilagođavanja u otomanskoj stambenoj arhitekturi, ali potrebno im je dokumentovano premeravanje, renoviranje i konzervacija. Preostao je i jedan broj austrougarskih zgrada, a neke koje okružuju centralni trg „Šadrvan” i reku su restaurisane, ali na drugim mestima u centru grada mnoge leže napuštene i sve brže trunu. Između konflikta 1999. i martovskih nereda 2004. godine, načinjena je značajna šteta verskim i kulturnim lokalitetima na Kosovu, i veliki broj važnih oblasti sa kulturnim nasleđem bio je oštećen ili uništen. Ovde spadaju i kompleks muzeja Prizrenske lige, stambene zgrade u centru, 34 srpska pravoslavna spomenika i lokaliteta i četvrt „Potkaljaja”.¹⁵ Godine 2005. ‘Komisija za implementaciju i obnovu srpskih pravoslavnih objekata na Kosovu’ započela je i sprovela projekte procene štete, kao i rad na rekonstrukciji oštećenih spomenika.¹⁶

Architectural expression

Prizren retains a sense of the diverse architectonic layering that defines its character and bears witness to its history, including those urban, architectural and stylistic alterations of the 20th century that have accompanied political and ideological changes, such as Socialism, and reflected their local interpretations. It contains several protected religious monuments (Islamic, Catholic and Orthodox), including one UNESCO World Heritage Site (Bogorodica Ljeviška Church),¹⁴ alongside important civic monuments (the Hammam, bridges and street fountains). Importantly, a wealth of traditional vernacular houses also remain which, juxtaposed with these monuments and sculpting the urban fabric, provide a coherent example of the urban cultural heritage context in Kosovo. The adobe and timber townhouse-courtyard ensembles are characteristic of the regional variations and adaptations in Ottoman residential architecture, but are in need of documented surveying, renovation and preservation. A number of Austro-Hungarian buildings also remain, and some lining the central Shadërvan/Šadrvan Square and riverside are being restored, but elsewhere in the centre of town many lie vacant and increasingly dilapidated. Between the conflict in 1999 and the March riots of 2004, significant damage was caused to religious and cultural sites in Kosovo and a large number of important cultural heritage areas were damaged or destroyed. Among these include the League of Prizren museum complex, residential buildings in the centre, 34 Serbian Orthodox monuments and sites and the Nënkalaja/Podkaljaja neighbourhood.¹⁵ In 2005 the „Reconstruction and Implementation Commission for Serbian Orthodox sites in Kosovo” initiated and implemented damage assessment projects and reconstruction work for these damaged monuments.¹⁶

Konservimi i integruar

Prizreni është një ndër Zonat e Veçanta të Mbrojtura që përmendet në Propozimin Gjithëpërfshirës për Zgjidhjen e Statusit të Kosovës („Planin e Ahtisaarit’)¹⁷ si dhe në Ligjin për Zonat e Veçanta të Mbrojtura, ku aplikohet një përkufizim më i gjërë i mbrojtjes së trashëgimisë kulturore në zonat urbane e jo vetëm i monumenteve individuale.¹⁸ Për momentin është duke u hartuar ligj për qendrën historike të Prizrenit dhe ai do të trajtojë dhe forcojë këtë qasje. Përveç kësaj, Plani i Konservimit dhe Zhvillimit është pjesë integrale e Planit Zhvillimor Komunal, dhe udhëzimet që shkojnë bashkë me të për dizajnin urban dhe arkitekturor i kanë paraparë një reagim të hollësishëm legjislativ për konservimin e integruar të strukturës historike në Kosovë e cila përfiqet të ruajë pasurinë e Prizrenit dhe në të njëjtën kohë të krijojë potencial për zhvillim shoqëror, ekonomik dhe turistik. Bashkë me përpjekjet restauruese për monumente specifike dhe dokumentimin e banesave të vjetra që duhet përfshirë në listën e trashëgimisë kulturore, kërkohet një përpjekje më e madhe për ruajtjen e karakterit historik të qytetit duke e mundësuar në të njëjtën kohë potencialin për zhvillim dhe ndryshim. Një aspekt kyç është edukimi dhe ngritja e vetëdijes, duke përfshirë edhe mundësitë e parapara për trajnim profesional në mënyrë të veçantë në teknologjitë e trashëgimisë kulturore dhe në bashkëpunimin me studentët universitarë nga Kosova dhe jashtë saj. Procesi i hapur për pjesëmarrje është mjet kyç për të kuptuar se sa të rëndësishme janë karakteristikat urbane dhe arkitektonike të Prizrenit për ndjenjën dhe identitetin e qytetarëve të tij.

Integrisana konzervacija

Prizren je jedna od Specijalnih zaštitnih zona pomenutih u Sveobuhvatnom predlogu za rešenje statusa Kosova (‘Ahtisarijev plan’)¹⁷, kao i u Zakonu o Specijalnim zaštitnim zonama, uz primenu definicije šire zaštite kulturnog nasleđa u urbanim oblastima, radije nego pojedinačnih spomenika.¹⁸ Poseban zakon o istorijskom centru Prizrena se trenutno radi i pokriće i pojačaće ovakav pristup. Pored toga, Razvojni Konzervacioni Plan predstavlja integralni deo Opštinskog Razvojnog Plana, a njegove smernice za urbani i arhitektonski dizajn vode izradu detaljnog zakonodavnog odgovora za integrisanu konzervaciju istorijske tekture Kosova, koja traži da se vrednosti Prizrena zaštite uz stvaranje potencijala za socijalni, ekonomski i turistički razvoj. U tandemu sa radovima na restauraciji specifičnih spomenika i zavičajnih naselja i njihovom uključivanju u popis kulturnog nasleđa, još truda je potrebno da bi se očuvalo istorijsko jezgro grada uz omogućavanje da grad raste i da se menja. Presudan aspekt je edukacija i informisanost, zajedno sa projektovanim prilikama za stručnu obuku, naročito u tehnologijama kulturnog nasleđa i saradnje sa studentima univerziteta sa Kosova i iz inostranstva. Učesnički proces je ovde ključni instrument za razumevanje toga koliko su važne urbane i arhitektonske karakteristike Prizrena za osećaj mesta identitet njegovih građana.

Integrated conservation

Prizren is one of the Special Protective Zones mentioned in the Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement (‘Ahtisaari Plan’)¹⁷ as well in the Law on Special Protective Zones, applying the wider definition of cultural heritage protection to the urban area rather than individual monuments.¹⁸ A special law on the historic centre of Prizren is currently being drafted and will address and strengthen this approach. In addition, the Conservation Development Plan is an integral part of the Municipal Development Plan, and its accompanying urban and architectural design guidelines have pioneered a detailed legislative response for integrated conservation of the historic fabric in Kosovo that seeks to protect Prizren's assets while generating the potential for social, economic and tourist development. In tandem with restoration efforts of specific monuments and the documentation of vernacular dwellings for inclusion in the inventory of cultural heritage, more effort is required to retain the historical grain of the town while allowing the potential for growth and change. A crucial aspect is education and awareness-raising, including projected vocational training opportunities specifically in the technologies of cultural heritage and collaboration with university students from Kosovo and abroad. The participatory process here is a key tool to understanding how important the urban and architectural characteristics of Prizren are to the sense of place and identity of its citizens.

Pejë / Peć

Të dhënat / Podaci / Datas ¹⁹

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

602 km² - 20 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

300 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

450-520 m

Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:

138,000 - 82,300

Struktura urbane e vendbanimit

Qendra e qytetit të Pejës është një rrjet në vetvete i rrugëve gjarpëruese, skaj të cilave janë radhitur dyqane të vogla. Katet e para të dala në konzollë ofrojnë hije dhe vendtakime joformale dhe vend për ata që shesin produktet bujqësore në rrugë. Ky treg, që sillet rreth xhamisë Fatih (1471) dhe që dikur është shtrirë në 15 ha, thekson kontinuitetin e kësaj historie Osmane. Peja ka qenë një qytet i njohur për zanatlinjtë e vet, gjë që artikullohet në rafinimin arkitektonik të xhamive të saj, hamamit, objekteve të tjera publike dhe shtëpive tradicionale të banimit. Traditat historike të zanatit të metalpunësit dhe zdrukthëtarit janë sërish një industri që zhvillohet edhe sot. Çarshia e vjetër është vënë nën mbrojtje të shtetit në vitin 1955, ndonëse zhvillimi i mëvonshëm urban e ka zvogëluar hapësirën e saj. Patrikana e Pejës, një kompleks i manastirit ortodoks serb që gjendet në hyrje të Grykës së Rugovës, është zonë e Trashëgimisë Botërore dhe një nga Zonat e Veçanta të Mbrojtura me „Planin e Ahtisaarit”.²⁰ Kohëve të fundit ky manastir i është nënshtuar restaurimit dhe vazhdon të jetë një qendër rëndësishme fetare.

Obrazac urbanog uređenja

Centar Peći je posebna mreža krivudavih ulica ovičinenih prizemnim radnjama. Prvi spratovi koji vire iznad trotoara su mesto za hladovinu i neformalne susrete, kao i za ulične prodavce poljoprivrednih proizvoda. Pijaca koja okružuje Fatih džamiju (1471) i koja se nekad prostirala na 15 ha, naglašava kontinuitet sa svojom otomanskom istorijom. To je bio važan grad, poznat po svojim čuvenim zanatlijama, što je i iskazano kroz rafiniranost pečkih džamija, hamama, drugih javnih zgrada, kao i zavičajnih stambenih kuća. Istorijska zanatska tradicija obrade metala i izrade tapiserija ponovo danas postaju industrija koja raste. Stara pijaca je stavljena pod zaštitu države 1955. godine, mada su urbanistički razvojni planovi koji su usledili posle toga smanjili njene dimenzije. Pečka Patrijaršija, ograđeni srpski manastirski kompleks ugnježđen na izlazu Rugovske klisure, predstavlja lokalitet Svetske kulturne baštine i jedna je od Specijalnih zaštitnih zona iz Ahtisarijevog plana.²⁰ Nedavno je na njoj rađena restauracija i ona nastavlja da i dalje bude značajan religijski centar.

Urban settlement pattern

The centre of Pejë/Peć town is a self-contained network of winding streets, lined by low-rise shops. Overhanging first floors provide shade and informal meeting places, and space for street sellers of agricultural products. This market place, revolving around the Fatih mosque (1471) and at one time spreading for 15ha, emphasises the continuity with its Ottoman history. It was an important city renowned for its craftsmen, which is articulated in the architectural refinement of its mosques, hammam, other public buildings, and vernacular dwelling houses. The historical craft traditions of metalwork and carpentry are once again a growing industry today. The old market was put under state protection in 1955, although subsequent urban development has witnessed its reduction. The Patriarchate of Peć, an enclosed Serbian Orthodox monastery complex nestled at the neck of the Rugova valley, is a World Heritage Site and one of the „Ahtisaari Plan's' Special Protective Zones.”²⁰ It has recently undergone restoration and continues to be an important religious centre.

Shprehja arkitektonike

Në zonat qendrore të qytetit akoma ka shtëpi dhe mure të ndërtuara me tulla të qerpiçit, me trarë të shtrirë në mënyrë horizontale përmbi themelin në tokë të ndërtuar me gurë nga shtrati i lumit. Ky ndërtim i zakonshëm besohet të jetë një variacion rajonal i shtëpive të zakonshme turke, duke përdorur materiale vendore për përforcimin e rrugës dhe niveleve të ulëta të objekteve dhe duke punësuar zanatlinj lokalë në ndërtimin e tyre.²¹ Objektet më të vjetra shpesh kanë galeri të varura dhe konzolla, me streha të mëdha, që paraqesin një skenë intime urbane në nivelin përdhës i cili shtrihet në oborre të vogla gjysmë publike. Qyteti po ashtu respektohet për numrin e shtëpive të ruajtura të familjeve feudale, të cilat tani janë frymëzim për projektet e reja që fokusohen në turizmin për trashëgiminë kulturore në këtë zonë. Këto janë funksionale si për nga rregullimi ashtu edhe për nga materiali dhe shprehin statusin dhe pasurinë. Një tipologji tjetër e dalluar e objekteve në Pejë është kulla urbane, që dallon nga kullat në zonat rurale që shihen në vende të tjera të Kosovës. Këto janë më kompakte se simotrat e tyre rurale, por në zonën urbane kanë mbetur shumë pak të tilla. Megjithatë, një numër i tyre kanë filluar të restaurohen dhe po hetohen mundësitë për potenciale të reja turistike për këto objekte, paralelisht me rritjen e vetëdijes për pasuritë historike dhe kulturore të qytetit.

Strategjitë inovative në konservim dhe zhvillim

Planet Zhvillimore Komunale dhe Urbane (PZHK/PZHU) janë hartuar më 2006. Qyteti po merr pjesë në garën e parë evropiane në Kosovë, një garë ndërkombëtare e dizajnit arkitektonik/urban e cila shpresojmë se do të sjellë një masterplan dhe do sjellë plane të strategjive për një zonë të qytetit, e cila do të shkojë drejt para-dizajneve që nevojiten për krijimin e planeve specifike dhe të detajuara për Plane Rregullative Urbane. Qyteti së shpejti do të jetë qendër e një projekti për ndërtimin e kapaciteteve për turizmin që lidhet me trashëgiminë kulturore dhe natyrore në Kosovën Perëndimore, „Shihemi në Dukagjin”. Kuvendi komunal po ashtu kohëve të fundit i ka ndryshuar PZHK/PZHU për t'i harmonizuar me kushtet dhe kufizimet që përcaktojnë zhvillimin brenda Zonës së Veçantë Mbrojtëse të Patrikanës, dhe është një shtojcë e rëndësishme për qytetin dhe model për tërë vendin.

Arhitektanski izraz

Centralne oblasti grada karakterišu kuće od cigle i zidovi, sa vodoravnim drvenim gredama iznad prizemnog dela načinjenog od oblog rečnog kamenja. Ova zavičajna konstrukcija se smatra za regionalnu varijaciju turske osnovne kuće, sa iskorišćavanjem lokalnog materijala za ojačanje ulice i nižih delova kuća, uz zapošljavanje lokalnih radnika za izgradnju.²¹ Starije zgrade često imaju natkriljene galerije i konzole, sa velikim strehama, čineći intimnu urbanu sliku u prizemlju koje se produžava u manja polu-javna dvorišta. Grad takođe uživa poštovanje i zbog brojnih očuvanih kuća feudalnih porodica. Ove kuće su sada inspiracija za novi projekat koji se fokusira na turizam u vezi sa kulturnim nasleđem u toj oblasti. Te kuće su funkcionalne i po uređenju i po materijalu, i iskazuju status i bogatstvo. Još jedan tip zgrade vredan pomena u Peći jeste gradska kula, drugačija od seoskih kula koje se mogu videti u drugim mestima na Kosovu. Ovakve kule su kompaktnije od svojih seoskih srodnika, ali malo ih je ostalo u urbanoj oblasti. Počelo se, međutim, sa obnovom jednog broja gradskih kula i procenjuje se novi turistički potencijal ovih zgrada, paralelno sa uzdizanjem svesti o istorijskom i kulturnom bogatstvu grada.

Inovativne strategije u konzervaciji i razvoju

Opštinski i Urbanistički razvojni planovi (ORP/URP) su načinjeni 2006. Grad je učesnik prvog evropskog takmičenja na Kosovu, međunarodnog takmičenja u arhitekturi / urbanističkom dizajnu za koji postoji nada da će izroditi deljan 'master – plan' i dizajnirati strategije za gradsku oblast, tako da će ići ka pre-dizajniranju neophodnom za stvaranje preciznijih i detaljnijih urbanističkih regulacionih planova. Grad će uskoro postati centar projekta za zapadni deo Kosova. Ovaj projekat pod nazivom 'Vidimo se u Metohiji' se bavi izgradnjom kapaciteta u turizmu, a obuhvata prirodno i kulturno nasleđe. Skupština opštine je takođe nedavno izmenila ORP/URP da bi bili u skladu sa zahtevima u ograničenjima koji važe za razvoj i gradnju u Specijalnoj zaštićenoj zoni Patrijaršije, i to je važan prilog gradu i model za celu zemlju.

Architectural expression

Central areas of the town still feature adobe brick houses and walls, with horizontal timber courses above a ground plinth of rounded riverbed stones. This vernacular construction is believed to be a regional variation of the Turkish core house, making use of local materials to reinforce the street and lower levels of buildings, and employing local craftsmen in its construction.²¹ The older buildings often have overhanging galleries and cantilevers, with large eaves, sculpting an intimate urban scene at ground level that extends into smaller semi-public courtyards. The city is also respected for the number of preserved houses of feudal families, which is now the inspiration behind new projects focusing on cultural heritage tourism in the area. These are both functional in arrangement and material, and expressive of status and wealth. Another notable building typology in Pejë/Peć is the urban kulla, different to the rural kullas seen elsewhere in Kosovo. These are more compact than their rural relative, but few remain in the main urban area. A number, however, have started to be restored and new tourist potentials for these buildings is being investigated, in parallel with increasing awareness of the historical and cultural richness of the town.

Innovative strategies in conservation and development

Municipal and Urban Development Plans (MDP/UDP) were created in 2006. The town is participating in the first European competition in Kosovo, an international architecture/urban design competition which it is hoped will generate detailed masterplan and design strategies for an area of the city, that will go towards the pre-designs required in the creation of more specific detailed Urban Regulatory Plans. The town is soon to be the centre of a western Kosovo cultural and natural heritage capacity-building tourism project, „See You in Dukagjini”. The Municipal Assembly has also recently amended the MDP/UDP to comply with the requirements and restrictions that govern development within the Special Protective Zone of the Patriarchate, and is an important addition for the town and a model for the country.

Gjakovë / Đakovica

Të dhënat / Podaci / Datas ²²

<i>Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:</i>	586 km ² - 5.5 km ²
<i>Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:</i>	256 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km ²
<i>Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:</i>	360 m
<i>Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:</i>	150,000 - 90,000

Struktura urbane e vendbanimit²³

Qyteti i Gjakovës ka qenë vendbanim që nga periudha e mesjetës së hershme, por si qendër e rëndësishme për tregti dhe artizanate në Perandorinë Osmane gjatë shekullit XV qendra e saj u zhvillua në strukturë të dendur urbane brenda në kohe të shkurtër, e karakterizuar nga Çarshia e Madhe. Aty, dyqanet e vogla u renditën në rrugët me kalldrëm në pjesën e vjetër të qytetit nga shekulli XVI, dhe thuhet se në një kohë numri i tyre ishte mbi 2000 sosh. Qyteti ishte i njohur për tregtinë dhe artizanatet e tij siç janë zdrukthëtaria, lëkurëpunuesit dhe metalpunuesit (si ata të armëve ashtu edhe filigranët) duke e furnizuar ushtrinë osmane dhe nga roli i saj tregtar kishte pasuar edhe ditën e tregut njëherë në javë. Tyrbet, teqetë, xhamitë dhe hamami e tregojnë rëndësinë e Gjakovës si qendër Osmane, me ç'rast ritet dhe traditat që kanë të bëjnë me të vazhdojnë edhe sot. Qendra përmban edhe shembuj të rëndësishëm të monumenteve dhe kishave ortodokse serbe. Megjithatë, konflikti i vitit 1999 shkatërroi një pjesë të madhe të qendrës së saj historike, sidomos kur zjarri kaploi të gjitha dyqanet e vogla të ndërtuara me dru.

Obrazac urbanog uređenja²³

Grad Đakovica bio je naselje još od srednjevekovnog perioda, ali kako je bio važan trgovinski i zanatski centar otomanske imperije tokom XV veka, njegov centar je brzo izrastao u gusto naseljeno urbano tkivo koje je karakterisala Velika pijaca (Bazar). U njemu se nalaze male, prodavnicama oivičene kaldrmisane ulice u starom delu grada iz XVI veka i kaže se da ih je u jednom trenutku bilo preko dve hiljade. Grad je čuven po svojoj trgovini i zanatima kao što su tapiserije, koža, metal (oružje i filigranski rad) kojim se snabdevala otomanska armija, a njegova komercijalna uloga je bila dopunjena pijačnim danom jednom u nedelji. Derviške kuće, tekije, džamije i hamam svedoče o važnosti Đakovice kao otomanskog centra, a običaji i tradicija u vezi sa time se održavaju i danas. Centar takođe sadrži vredne pomena primere srpskih pravoslavnih spomenika i crkava. Konflikt 999. godine je, međutim, doneo uništenje velikog dela tog istorijskog jezgra, naročito sa požarima koji su zbrisali male drvene radnje.

Urban settlement pattern²³

The town of Gjakovë/Đakovica has been a settlement since the early medieval period, but as an important centre for trades and crafts in the Ottoman Empire during the 15th century its centre soon grew into a dense urban fabric characterised by the Grand Bazaar. Here, small shops lined cobble streets in the old part of town from the 16th century, and are said to have numbered over two thousand at one point. The town was renowned for its trades and crafts, such as carpentry, leather and metalwork (both guns and filigree) supplying the Ottoman army, and its commercial role was supplemented by a weekly market. Dervish lodges, tekkes, mosques and a hammam testify to the importance of Gjakovë/Đakovica as an Ottoman centre, and rituals and traditions associated with this are continued today. The centre also contains noteworthy examples of Serbian Orthodox monuments and churches. The conflict in 1999, however, saw the destruction of much of this historic core especially as fire swept through the small timber shops.

Shprehja arkitektonike

Gjatë shekullit XVII qyteti pa zhvillim të shpejtë. Në këtë kohë u ndërtuan shumë xhami, hane, teqe dhe një hamam mbresëlënës, kurse Çarshia e Madhe luante rolin kryesor hapësinor, shoqëror dhe ekonomik në qytet. Pas shkatërrimit thuajse të plotë të saj në vitin 1999 pjesa më e madhe e saj u rindërtua shpejtë edhe pse rehabilitimi shoqëroro-ekonomik dhe psikologjik akoma është proces i ngadalshëm. Kjo u bë në mënyrë të shpejtë duke inkorporuar struktura kryesore të materialeve moderne (punë me blloqe të betonit dhe terakotës) me fasada tradicionale të drurit dhe vitrina të dyqaneve për të rikrijuar diçka nga skena e rrugës origjinale urbane. Megjithatë, pjesa më e madhe e këtyre dyqaneve kanë mbetur të zbrazëta pasi që ka shumë pak mundësi ekonomike dhe çarshia është zvogëluar shumë. Një numër i monumenteve të shquara publike datojnë që nga periudha bizantine dhe osmane, sidomos Xhamia e Hadumit që është rinovuar rishtazi dhe teqetë e ndryshme. Dy ura të mëdha kapërcejnë lumin Krena dhe Erenik; Ura e Terezive është shembull i ndërtimit osman me shumë harqe dhe thuhet se njëherë ka qenë më e gjata në Kosovë; tjetra (Ura e Fshenjtë) është një urë me hark të lartë dhe vend i ekskursioneve verore dhe i kërcimit nga ura. Janë rikrijuar një numër i kullave në pjesën e vjetër të qytetit dhe janë shndërruar në bare/restorante, edhe pse shumica dërmuese e tyre janë në vendet rurale dhe gjithnjë e më tepër po braktisen.

Konservimi i integruar

Ndjenja e vendit dhe krenarisë së qytetit është karakteristikë që përmendet shpesh nga popullsia e Gjakovës. Komuna është përkrahur për zbatimin e masave për pjesëmarrjen e publikut në procesin e planifikimit të zhvillimit, përmes Punëtorisë për Vizionin, e cila synonte të fuqizojë shoqërinë civile dhe të forcojë dialogun me autoritetet lokale. Ndjenja më e madhe e pronësisë për Planet e ardhshme Zhvillimore Komunale dhe Urbane është ambicje kyçe, e cila bënë thirrje që pjesa e vjetër e qytetit të shihet si burim i vlefshëm shoqëror dhe ekonomik. Me këtë, shpresohet se zona e bregut të lumit, rigjenerimi i zonave të tjera të qytetit dhe banimi më i dendur në Çarshinë e Madhe do të jetë rezultat i strategjive brenda planeve rregulluese të frymëzuara nga rezultatet e punëtorisë.

Arhitektonski izraz

U XVII veku grad se brzo razvijao kada je sagrađeno mnoštvo džamija, hanova, tekija i prelepih hamama, sa Velikom pijacom koja je imala glavnu ulogu u gradu prostornom, socijalnom i ekonomskom smislu. Nakon skoro potpunog uništenja u 1999, grad je u kratkom roku u velikoj meri obnovljen, mada je društveno-ekonomska i psihološka rehabilitacija ipak spor proces. Obnova je odrađena brzo, uklapajući primarne građevine od modernog materijala (beton i blokovi od pečene gline) sa tradicionalnim drvenim fasadama i izlozima radnji, kako bi se ponovo stvorio deo originalne urbane ulične scenografije. Te su radnje, ipak, u velikom broju ostale prazne pošto nema dovoljno poslovnih mogućnosti i tržište je dosta smanjeno. Jedan broj javnih spomenika vrednih pomena datira iz vizantijskog i otomanskog perioda, pogotovo nedavno obnovljena Hadum džamija i nekoliko tekija. Dva velika mosta se pružaju preko reka Krena i Erenik; Krojački most je više-lučni primer otomanske gradnje i priča se da je nekada bio najduži na Kosovu; drugi (Sveti most) je visokih lukova i on je mesto letnjih izleta i skokova u vodu. Jedan mali broj kula je ponovo izgrađen u starom delu grada i pretvoren u barove i restorane, mada se većina takvih objekata nalazi u seoskim oblastima i ubrzano propada.

Integrirana konzervacija

Osećaj pripadnosti mestu i ponos u gradu je često pominjana karakteristika stanovništva Đakovice. Opština ima podršku u uvođenju mera za učestvovanje javnosti u procesu urbanog razvojnog planiranja, kroz 'Radionicu vizije' koja se trudi da osposobi civilno društvo i ojača dijalog sa lokalnim vlastima. Ključna ambicija je jačanje osećanja da budući opštinski urbanistički razvojni planovi pripadaju građanima, što podstiče da istorijski deo grada bude viđen kao značajan socijalni i privredni resurs. Sa time, postoji nadanje da će oblast pored obala reke, obnova drugih delova grada i pojačano popunjavanje Velike pijace biti rezultati strategija iz regulatornih planova inspirisanih ishodom pomenute radionice.

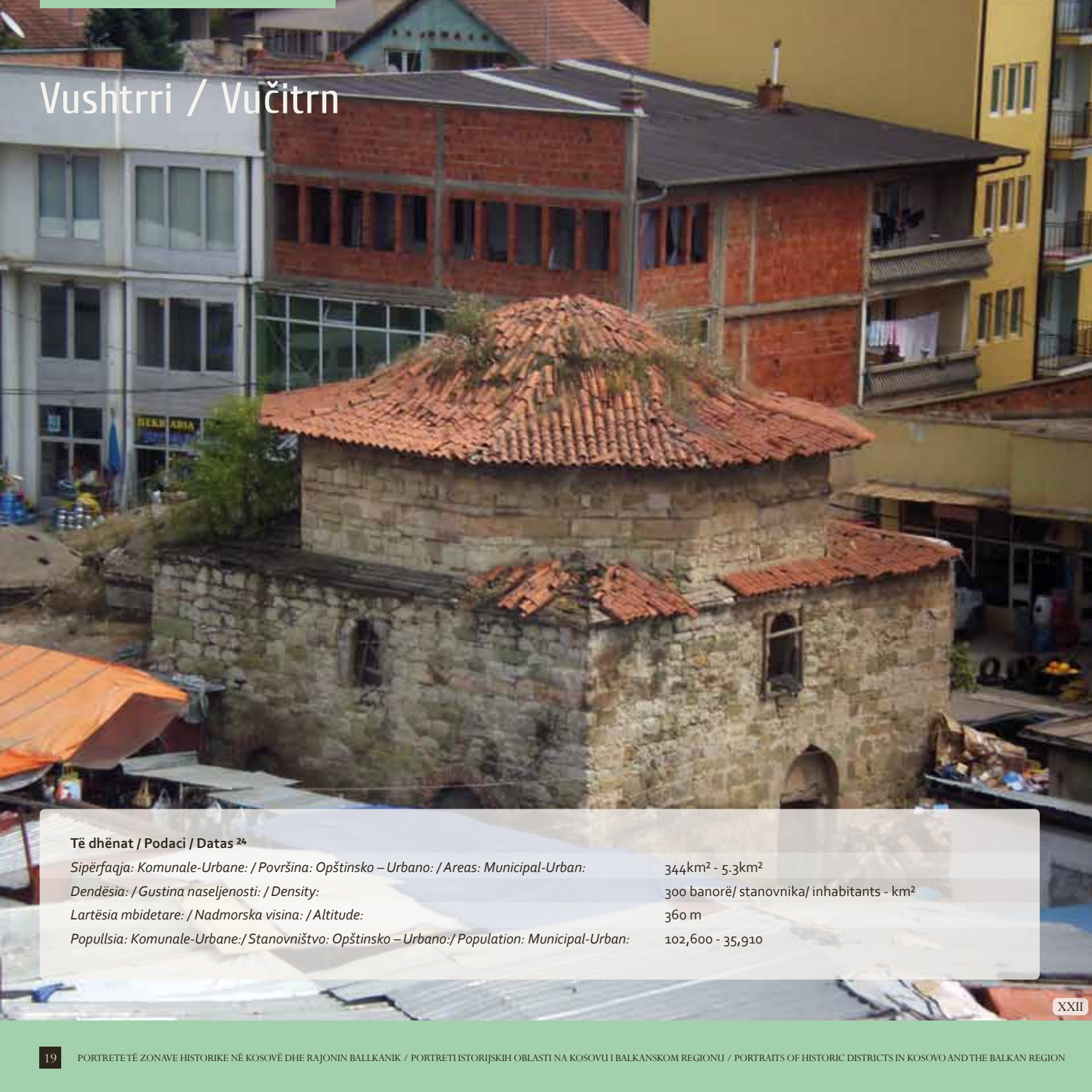
Architectural expression

The 17th century saw the town's rapid development when many mosques, hans, tekkes and a striking hammam were built, with the Grand Bazaar playing a pivotal spatial, social and economic role in the city. Following its almost complete destruction in 1999, it was largely reconstructed soon after although the socio-economic and psychological rehabilitation is still a slow process. This was undertaken rapidly, incorporating primary structures of modern materials (concrete and terracotta blockwork) with traditional timber façades and shop frontages to recreate something of the original urban street scene. These shops, however, have largely remained empty as there is little economic opportunity and the market is much reduced. A number of noteworthy public monuments date from the Byzantine and Ottoman period, especially the recently restored Hadum Mosque and various tekkes. Two large bridges span the rivers Krena and Erenik; the Tailor's Bridge is a multiarched example of Ottoman construction and once said to be the longest in Kosovo; the other (the Sacred Bridge) is high-arched and the scene of summer excursions and bridge jumping. A small number of kullas have been recreated in the old part of town and converted into bar/restaurant functions, although the vast majority are in rural areas and increasingly derelict.

Integrated conservation

The sense of place and pride in the town is an oft-cited characteristic of Gjakovë/Đakovica's population. The Municipality was supported in introducing measures for public participation in the development planning process, through a Visioning Workshop that sought to empower civil society and strengthen the dialogue with local authorities. An increased sense of ownership of prospective Municipal and Urban Development Plans is a key ambition, encouraging the historic part of town to be seen as a valuable social and economic resource. With this, it is hoped that the riverside area, regeneration of other areas of the town and an increased inhabitation of the Grand Bazaar will be the result of strategies within regulatory plans inspired by the results of the workshop.

Vushtrri / Vučitrn

Të dhënat / Podaci / Datas ²⁴

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

344km² - 5,3km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

300 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

360 m

Popullsia: Komunale-Urbane:/ Stanovništvo: Opštinsko – Urbano:/ Population: Municipal-Urban:

102,600 - 35,910

Struktura urbane e vendbanimit²⁵

Vushtrria ka qenë njëri prej qyteteve më të mëdha dhe të rëndësishëm gjatë pranisë së Perandorisë Romake dhe Osmane në Kosovë, edhe pse tash është lënë në hije nga qytetet më të mëdha që gjenden në afërsi, Mitrovica dhe Prishtina. Kalaja që gjendet në qendër të qytetit, që nuk është gjë zakonshme, ishte pikë e rrugës kryesore të tregtisë së arit/argjendit, e cila shtrihej nga Adriatiku në Stamboll dhe në këtë mënyrë ishte e lidhur me kalanë e Zvečanit dhe Novobërdës, të cilat më shumë njihen si zona historike/arkeologjike. Ura e Vjetër e Gurit, me 7 harqe asimetrike që gjendet mbi lumin Sitnicë, i cili prej atëherë e ka ndryshuar rrjedhën dhe tash gjendet 1 km në perëndim ka shënuar hyrjen në qytet. Zhvillimi i qytetit është përhapur përgjatë kësaj rruge qendrore, e cila në një pikë është ndarë për të anashkaluar hamamin dhe është ribashkuar te Kalaja e Vushtrrisë dhe në vendin e tregut qendror. Kjo ishte edhe baza e familjes Branković nga shekulli XV para se të bëhej kryeqyteti i njërit prej sanxhaqeve në të rëndësishme Osmane (e cila përfshinte Prishtinën dhe vendbanimet e saj). Vet qyteti u zhvillua në bazë të karakterit të udhëtimit dhe tregtisë, ku kishte numër të madh të shtëpive dhe bujtinave, që ishte karakteristikë e blloqeve të zakonshme të banimit. Hamami thuhet të jetë një prej më të vjetrave në Kosovë dhe është i propozuar për restaurim.

Obrazac urbanog uređenja²⁵

Vučitrn je bio jedan od najvećih i najvažnijih gradova za vreme rimskog i u otomanskog carstva na Kosovu, mada ga sada zasenjuju veći susedni gradovi Mitrovica i Priština. Tvrdava, smeštena na neobičnom mestu u centru naselja, bila je na putu na kome se odvijala velika trgovina zlatom i srebrom na liniji Jadran – Istanbul, i koji je bio povezan za gradovima – utvrđenjima Zvečan i Novo Brdo, danas poznatijima kao istorijsko arheološki lokaliteti. Ulaz u grad bio je obeležen srednjevekovnim Vojinovića mostom (Starim mostom), sa 7 asimetričnih lukova, koji je premoščivao reku Sitnicu, a koja je od tada promenila tok i sada je jedan kilometar zapadnije. Razvoj grada odvijao se uz taj centralni put, koji se u jednom momentu račva da zaobiđe hamam, do ponovnog spajanja kod vučitrnske tvrđave i lokacije glavne pijace. Vučitrn je bio sedište lokalne vlastelinske porodice Branković od XV veka, pre nego što će postati glavni grad jednog od najvažnijih otomanskih sandžaka (koji je u svom sastavu imao i Prištinu). Sam grad se razvio oko tog karaktera putovanja i trgovine, sa velikim brojem kuća koje imaju karakteristike zavičajne gradnje. Za hamam se kaže da je jedan od najstarijih na Kosovu, i predložen je za restauraciju.

Urban settlement pattern²⁵

Vushtrri/Vučitrn was one of the largest and most important cities during the Roman and Ottoman Empires' presence in Kosovo, although it is overshadowed now by the more significant nearby cities of Mitrovicë/a and Prishtinë/Priština. The fortress/castle, unusually in the centre of town, was a point on the major gold/silver trading route that stretched from the Adriatic to Istanbul, and was thus connected to the fortresses of Zvečan/Zveçan and Novobërdë/Novo Brdo, which are now more prominent as historical-archaeological sites. The entrance to the town was marked by the Vojnović Medieval bridge/Old Bridge, with 7 asymmetrical arches crossing the Sitnicë/a River, which has since changed course now lying 1 km to the west. The town's development spread along this central road, which split at one point to pass the hammam before rejoining at Vushtrri/Vučitrn Castle and the location of the main marketplace. This was the seat of the local ruling Branković family from the 15th century, before becoming the capital of one of the most important Ottoman sanjaks (and which included Prishtinë/Priština among its settlements). The town itself developed around this character of travel and trade, with large numbers of lodges and rest-houses being a feature of the vernacular building stock. The hammam is said to be one of the oldest in Kosovo, and has been proposed for restoration.

Shprehja arkitektonike

Rëndësia e Vushtrrisë për perandorinë e hershme osmane ka lënë gjurmë në arkitekturën dhe ndërtimet në qytet, me shtëpi të ulëta nga qerpiçët dhe druri, të cilat akoma përbëjnë një pjesë të madhe të karakterit urban në pjesën veriore të kompleksit të Kalasë. Kalaja është duke u shkatërruar dhe përbëhet vetëm prej një pjese të vogël në qendër –edhe pse e dukshme, por Hamami dhe Ura i kanë akoma cilësitë e tyre monumentale. Ura e Gurit është njëra prej Zonave të Veçanta të Mbrojtura që është përfshirë në „Planin e Ahtisaarit”²⁶. Edhe pse kjo ka mundësuar mbrojtjen e saj, ka nevojë për mirëmbajtje dhe restaurim, dhe që të ndahet nga konteksti i saj original dhe nga pjesa tjetër e qytetit.

Arhitektonski izraz

Značaj Vučitrna u ranom otomanskom periodu ostavio je traga na arhitekturi i konstrukciji grada, sa niskim kućama od čerpiča i drveta koje su još uvek veći deo urbanog jezgra severno od kompleksa tvrđave. Sama tvrđava je zapuštena i sastoji se samo od jedne male – mada čuvene – oblasti u centru, ali su hamam i most očuvali svoje monumentalne kvalitete. Srednjevekovni Vojnovića most/Stari most je jedna od specijalnih zaštitnih zona uključenih u 'Ahtisarijev plan'²⁶. Iako je ovo dovelo do njegove zaštite, još uvek postoji potreba za održavanjem i restauracijom, i činjenica je da most stoji po strani u odnosu na svoj izvorni kontekst i ostatak grada.

Architectural expression

The importance of Vushtrri/Vučitrna to the early Ottoman Empire left its mark on the architecture and construction of the town, with low adobe and timber houses still comprising much of the urban grain to the north of the Castle complex. The Castle itself is dilapidated and comprises only a small – albeit prominent – area in the centre, but the Hammam and Bridge maintain their monumental qualities. The Vojnović Medieval bridge/Old Bridge is one of the Special Protective Zones included in the „Ahtisaari Plan”²⁶. Although this has led to its protection, it is in need of maintenance and restoration, and set apart from its original context and the rest of the town.

Konservimi arkeologjik dhe arkitektonik

Zhvillimi i Vushtrrisë është shënuar me zëvendësimin gradual të strukturës së saj historike me karakteristika hibride të shkallëve dhe stileve të ndryshme të cilat mund të shihen edhe në qytetet tjera provinciale në Kosovë. Tri monumentet e mbrojtura – Ura e Vjetër e Gurit, Hamami dhe Kalaja – qëndrojnë të izoluar në kontekstet e tyre të afërta dhe ka humbur ndjenja e rëndësisë historike që ka pasur qyteti. Është duke u përgatitur një projekt për krijimin e udhëzimeve për një qasje të duhur dhe të ndjeshme ndaj rehabilitimit të këtyre monumenteve të trashëgimisë kulturore, siç po bëhen edhe lëvizjet për intervenimet urgjente në strukturën e kalasë për të parandaluar dëmtimin e saj të mëtejshëm, para se të mund të bëhen plane të ardhshme për renovimin e saj që ajo të bëhet një tipar më i dobishëm shoqëror dhe ekonomik i qytetit. Planet po ashtu e marrin parasysh nevojën për hulumtime të mëtejshme arkeologjike në të gjithë qytetin.

Arheološka i arhitektonska konzervacija

Razvoj Vučitrna obeležen je postepenom zamenom istorijskog tkiva karakterističnim hibrid vrstama i stilovima koji se mogu videti i u drugim mestima u unutrašnjosti Kosova. Tri zaštićena spomenika – srednjevekovni Vojnovića most, hamam i tvrđava – stoje usamljeni u svom neposrednom okruženju, a osećaj istorijskog značaja grada se zagubio. Radi se na novom projektu koji bi trebalo da stvori smernice za prikladan i delikatan pristup rehabilitaciji ovih spomenika, dok se istovremeno radi i na hitnim intervencijama na strukturi tvrđave kako bi se predupredilo buduće propadanje, dok ne budu sačinjeni budući planovi za njeno renoviranje i pretvaranje u društveno i ekonomski korisniji činilac grada. Planovi takođe uzimaju u obzir i potrebu za daljim arheološkim istraživanjima u gradu i oko njega.

Archaeological and architectural conservation

Vushtrri/Vučitrna's development has been marked by a gradual replacement of the historic fabric with a characteristic hybrid of scales and styles that can be seen in other provincial towns in Kosovo. The three protected monuments – Vojnović Medieval bridge/Old Bridge, Hammam and Castle – stand isolated in their immediate contexts, and a sense of the historical importance of the town has been lost. A new project to create guidelines for an appropriate and sensitive approach to the rehabilitation of these monuments of cultural heritage is underway, as are moves towards emergency interventions in the structure of the Castle to prevent any further deterioration, before future plans can be made for its renovation into a socially and economically more useful feature of the town. The plans also take into account the need for further archaeological research throughout the town.

Gračanica/Gračanicë

Të dhënat / Podaci / Datas ²⁷

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

131 km² - 5.1 km²

Dendësia: / Gustina nasejlenosti: / Density:

19 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

570 m

Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:

25,000 - 10,000

Struktura urbane e vendbanimit

Qyteza e Graçanicës, që gjendet në komunën e re të krijuar vetëm 8 km larg qytetit të Prishtinës, është zhvilluar rreth një manastiri. I themeluar në vitin 1321, ky monument dhe kompleks mesjetar ortodoks serb është në Listën e Trashëgimisë Botërore dhe është i shënuar si Zonë e Veçantë e Mbrojtur në „Planin e Ahtisaarit' dhe në Ligjin për Zonat e Veçanta të Mbrojtura.²⁸ Duke marrë parasysh zhvillimin e shpejtë urban të Prishtinës, ishte e rëndësishme që të kontrollohet zhvillimi i Graçanicës me rritjen e rolit të saj administrativ dhe politik, ashtu që trashëgimia kulturore është plotësisht e integruar në strategjitë e planifikimit urban dhe komunal pa i rrezikuar mundësitë për zhvillimin e qytezës. Pranimi se jo vetëm manastiri i Graçanicës por edhe zona të tjera përreth ja vlen që të mbrohen ka bërë që të zbatohen procese me pjesëmarrje të gjerë për realizimin e këtyre qëllimeve. Zona të tjera të trashëgimisë në rajon, siç është kompleksi arkeologjik i Ulpianës, konsiderohen në të njëjtën mënyrë si zona të mbrojtura që shtrihen përtej elementeve fizike që e përbëjnë atë.

Obrazac urbanog uređenja

Gradić Gračanica, lociran u novoosnovanoj opštini samo 8 km od grada Prištine, razvio se okružujući manastir. Podignut 1321. godine, ovaj srednjekovni srpski pravoslavni spomenik i njegov kompleks nalaze se na listi Svetske kulturne baštine i navedeni su kao Specijalna zaštitna zona u 'Ahtisarijevom planu' i u Zakonu o Specijalnim zaštitnim zonama.²⁸ Sobzirom na brzi urbani rast Prištine, bilo je važno kontrolisati razvoj u Gračanici, kako raste značaj njene administrativne i političke uloge, tako da bi kulturno nasleđe bilo u potpunosti integrisano u urbanističke i planske strategije bez ugrožavanja šansi za razvoj grada. Priznajući ne samo manastir Gračanicu, već i deo oko njega kao vredne očuvanja i zaštite, podstaknuto je i ohrabreno uvođenje učešničkog procesa u pravcu ostvarenja ovih ciljeva. Ostali lokaliteti nasleđa u kraju, kao što je arheološki kompleks Ulpijana, posmatraju se na sličan način kao zaštitne zone koje dosežu i izvan linija koje ih označavaju.

Urban settlement pattern

The town of Gračanica/Graçanicë, located in a newly formed municipality only 8km from the city of Prishtinë/Priština, developed around a monastery. Founded in 1321, this medieval Serbian Orthodox monument and complex is on the World Heritage List and listed as a Special Protective Zone in the „Ahtisaari Plan' and the Law on Special Protective Zones.²⁸ Given the rapid urban growth of Prishtinë/Priština, it has been important to control development in Gračanica/Graçanicë as its administrative and political role grows, so that cultural heritage is integrated fully within urban and municipal planning strategies without compromising development opportunities for the town. In recognising not only Gračanica/Graçanicë monastery but the areas around it as worthy of protection has encouraged the introduction of more participatory processes towards these goals. Other heritage sites in the district, such as the archaeological complex of Ulpiana, are being considered in a similar way as protected zones that extend beyond the physical elements that comprise it.

Shprehja arkitektonike

Qyteza e sotme është ndërtuar përreth kompleksit të manastirit por shumë pak mbetet nga struktura e saj historike, pasi që roli i saj ka ndryshuar nga zonë rurale bujqësore në zonë më të urbanizuar administrative. Manastiri besohet se është ndërtuar në gjermadhat e një kiske të hershme të krishtere të shekullit VI prandaj ai është një thesar arkeologjik. Ky thesar po ashtu ruan një numër të ikonave fetare që datojnë nga shekujt XVI, XVII dhe XVIII. Ndërtimet e kohëve të fundit në Graçanicë janë të ngjashme me ato në pjesën tjetër të Kosovës, duke përdorur betonin dhe blloqet si material kryesor ndërtimor, me një integrim të funksioneve komerciale dhe banesore që e krijojnë peizazhin e rrugës.

Arhitektonski izraz

Današnji grad je rastao oko manastirskog kompleksa, ali ostalo je malo istorijskog tkiva, pošto se njegova uloga promenila od seoske poljoprivredne u urbanu i administrativnu. Veruje se da je manastir sagrađen na ruinama rane hrišćanske crkve iz VI veka, i stoga se smatra arheološkim otkrićem. Blago takođe sadrži mnoge verske ikone iz XVI, XVII i XVIII veka. Skorašnji radovi u Gračanici slični su onima u ostatku Kosova, sa korišćenjem betona i pečene opeke kao glavnog građevinskog materijala, uz integrisanje komercijalne i stambene funkcije u ulični pejzaž.

Architectural expression

The town today grew around the monastery complex but little remains of the historic fabric, since its role has changed from a rural agricultural one to a more urbanised administrative one. The monastery is believed to have been constructed on the ruins of a 6th century early Christian church, and is therefore an archaeological trove. The treasury also stores a number of religious icons dating from the 16th, 17th and 18th centuries. Recent construction in Gračanica/Gračanicë is similar to the rest of Kosovo, using concrete and terracotta blocks as the main construction material, with an integration of commercial and residential functions creating the streetscape.

Pjesëmarrja në konservim

Rëndësia e manastirit për banorët lokalë ka dalë në sipërfaqe gjatë "Punëtorisë për Vizionin" me komunitetin të mbajtur në nëntor 2010 dhe roli i tij në kontekstin më të gjerë të qytetit bashkëkohor është paraqitur në Hartën e Memories²⁹. Kjo nënvizonte rrugët e rëndësishme, hapësirat e gjelbra, dhe vendtakimet e njerëzve, dhe ka ndihmuar në përshkrimin e raportit të këtyre elementeve urbane me peizazhin përreth dhe me fushën deri te Ulpiana, liqenet, minierat dhe kodrinat. Ndërtimi ilegal është nënvizuar si problem i veçantë, dhe ky proces i angazhimit të komunitetit lokal e tërhoqi vëmendjen në përgjegjësinë e përbashkët që nevojitet për të mbrojtur trashëgiminë kulturore dhe natyrore. Bashkë me mbrojtjen dhe potencialin për turizëm, është pranuar edhe ndikimi në mjedis i zhvillimit stimulues ekonomik dhe industrial, dhe kjo ngjarje ishte një moment i rëndësishëm jo vetëm për angazhimin e palëve lokale të interesit por edhe për t'i ofruar komunës një varg çështjesh dhe konfliktesh që duhet të shqyrtohen dhe zgjidhen përmes planeve rregulluese komunale dhe urbane.

Učestvovanje u konzervaciji

Značaj manastira za lokalno stanovništvo istaknuto je za vreme održavanja 'Vizionarske radionice' održane novembra 2010, a njegova uloga u širem kontekstu modernog gradića uneta je u 'Mapu sećanja'²⁹. U njoj su naglašene važne ulice, zelene površine i mesta za susretanja, i to je pomoglo da se opišu odnosi ovih urbanih elemenata sa širim pejzažom koji ih okružuje, i širi se do Ulpijane, jezera, rudnika i brda. Nelegalna gradnja je naglašena kao naročito problem, i taj proces angažovanja lokalne zajednice je privukao pažnju na odgovornost koja je potrebna za očuvanje kulturnog i prirodnog nasleđa. U tandemu sa zaštitom i turističkim potencijalom, vidi se uticaj okoline na podsticanje ekonomskog razvoja i industrije, a sama radionica je bila važan momenat ne samo da se angažuju lokalni akteri, već i da se opštini pruži niz tema i konfliktnih pitanja koje je potrebno razmotriti i razrešiti kroz opštinske urbanističke regulacione planove.

Participating in conservation

The importance of the monastery to the local residents emerged during a community 'Visioning Workshop' held in November 2010, and its role in a wider narrative of the contemporary town was drawn in a Memory Map²⁹. This highlighted significant streets, green spaces and meeting places, and helped to describe the relationship of these urban elements to the wider surrounding landscape and further afield to Ulpiana, lakes, mines and hills. Illegal construction was highlighted as a particular problem, and this process of engaging the local community brought attention to the communal responsibility needed to safeguard cultural and natural heritage. In tandem with protection and tourism potential, the environmental impact of stimulating economic development and industry was acknowledged, and the event was an important moment not only to engage local stakeholders but to provide the municipality with a series of issues and conflicts that need to be considered and resolved through the municipal and urban regulatory plans.

Junik

Të dhënat / Podaci / Datas ³⁰

<i>Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:</i>	78 km ² - 5,5 km ²
<i>Dendësia: / Gustina nasejlenosti: / Density:</i>	145 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km ²
<i>Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:</i>	367-500 m
<i>Popullsia: Komunale-Urbane:/ Stanovništvo: Opštinsko – Urbano:/ Population: Municipal-Urban:</i>	9,600

Struktura urbane e vendbanimit

Zhvillimi urban i qytetës së Junikut historikisht është dominuar nga dymbëdhjetë fise, secili prej tyre ka pasur lagjen e tij bazë, varrezat dhe tokat bujqësore në afërsi. Ky rrjet i qendrave urbane të shumëfishta, kompakte dhe të vetë-kufizuara ofron një shembull koherent të arkitekturës tradicionale të Kosovës si nga aspekti urban ashtu edhe nga ai arkitekturor. Qyteza e ruan një tërësi të dukshme të komplekseve private të rrethuara me mure të larta. Prapa kësaj, ndërtesat e fortifikuara nga gurët (kullat) qëndrojnë mbi një numër objektesh më të vogla bujqësore dhe ngastrave të mbjella me pemë dhe perime. Shoqërimi me njëri-tjetrin, marrëveshjet afariste dhe vendimmarrjet e rëndësishme në masë të madhe janë bërë në hapësira gjysmë-private dhe të brendshme të këtyre komplekseve të kullave e jo në hapësirat plotësisht publike të rrugës.

Obrazac urbanog uređenja

Urbanističkim razvojem grada Junika je istorijski gledano dominiralo dvanaest plemena, svaki od njih sa svojim komšilukom, svojim grobljem i okolnim poljoprivrednim zemljištem. Ova mreža višestrukih, kompaktnih i povučениh urbanih centara daje dosledan primer zavičajne kosovske arhitekture kako u urbanističkom tako i u arhitektonskom pogledu. Grad zadržava vidljivo grupisanje privatnih kompleksa ograđenih visokim zidovima. Iza ovih, kamenom utvrđenih objekata (kule) je tvrđava nad nizom manjih poljoprivrednih pomoćnih zgrada i voćnjaka i povrtnjaka. Socijalizacija zajednice, poslovi i važna donošenja odluka se radije obavljaju u poluprivatnim i internim prostorijama ovih kula nego u potpuno javnom domenu ulice.

Urban settlement pattern

Junik town's urban development has been historically dominated by twelve clans, each having a core neighbourhood, its own cemetery and adjacent agricultural lands. This network of multiple, compact and self-contained urban centres provide a coherent example of vernacular Kosovar architecture in both urban and architectonic terms. The town retains a visible agglomeration of private compounds surrounded by high walls. Behind this, fortified stone buildings (kullas) tower over a number of smaller agricultural outbuildings and fruit and vegetable plots. Community socialising, business deals and important decision-making occurred very much in the semi-private and internalised spaces of these kulla compounds rather than in the fully public domain of the street.

Shprehja arkitektonike

Tipologjia arkitektonike e kullave është zhvilluar në Ballkanin Perëndimor në mesin e popullatës rurale shqiptare, nga shekulli XVII e tutje gjatë kohës e cila është përcjellë me pasiguri, trazira dhe luftime të vazhdueshme, dhe e cila ka paraqitë nevojën për ndërtesa banimi mbrojtëse. Përmbi stallat në katin përdhes do të ishte hapësira e grave të shtëpisë, me kuzhinë, depo, dhe dhoma të ditës, te të cilat arrihet përmes shkallëve të brendshme. Shkallët e veçanta me më shumë dekorime do të çonin drejtpërdrejt në katet e larta nga ana e jashtme. Kjo ishte hyrja për në odë, hapësirë kjo e cila i është privilegjuar burrave dhe mysafirëve meshkuj, në të cilën janë marrë vendime dhe janë bërë marrëveshje të familjes ose të fshatit. Rrjedhimisht, rregullimi hierarkik i hapësirës së kullave dhe hyrjeve të tyre reflekton marrëdhëniet mes gjinive të asaj kohe si dhe karakterin social, ekonomik dhe kulturor. Oda po ashtu shpesh është shprehur nga jashtë me gurë të gravuar ose hajate nga druri dhe e ka shënuar shquarjen e kësaj hapësire në strukturën e ndërtesës.

Konservimi i integruar

Arkitektura e Junikut ishte dëmtuar rëndë gjatë konfliktit të vitit 1999, me një periudhë të gjatë të lënies pas dore e cila ka shkaktuar braktisjen e mëtejme të objekteve historike. Megjithatë, restaurimi i mëhershëm i një kulle e ka inkurajuar komunën që të njohë vlerën e pasurive të saj arkitektonore, të cilat pastaj i ka integruar në dokumentet e planifikimit të zhvillimit urban të cilat kanë ofruar mundësi për turizëm të qëndrueshëm dhe rritje ekonomike në bazë të mbrojtjes së trashëgimisë kulturore. Kjo ka stimuluar një numër të iniciativave private për rehabilitimin e objekteve të trashëgimisë kulturore dhe shndërrimin e tyre në objekte të turizmit ose të komunitetit. Planet zhvillimore janë hartuar „brenda shtëpisë”³¹ me përkrahjen dhe trajnimin nga konsulentë-ekspertë të organizatave ndërkombëtare dhe institucioneve vendore.³² Procesi i planifikimit është bërë me pjesëmarrje dhe konsultim me banorët, duke u mundësuar atyre të të jenë palë dhe bashkëpunëtorë në punën për zhvillimin e qytezës, për të ngritur vetëdijen për trashëgiminë kulturore dhe për të ri-zgjuar ndjenjën e vendit dhe identitetit gjatë rimëkëmbjes së saj.

Arhitektonski izraz

Ova arhitektonska tipologjia kule se razvila na zapadnom Balkanu među ruralnim albanskim stanovništvom, od 17. veka i nadalje, u vreme koje je obeleženo nesigurnošću, previranjima i neprestanim borbama, što je zahtevalo odbrambeni stambeni objekat. Iznad prizemnog sprata štale se nalazio ženski deo kuće, sa kuhinjom, špajzom i dnevnim sobama, dostupnim preko unutrašnjeg stepenika. Odvojeno, više ukrašeno stepenište spolja vodi direktno do viših spratova. Ovo je bio ulaz u odu, prostorija isključivo namenjena za muškarce i muške goste, gde se donose odluke i obavljaju poslovi domaćinstva ili sela. Hijerarhijsko prostorno uređenje kule i njeni ulazi time odražavaju odnose polova tog vremena kao i društveni, ekonomski i kulturni karakter. Oda je često spolja bila označena ispučenim kamenom ili drvenim galerijama koje su obeležavale uzvišenost ovog mesta u strukturi objekta.

Integrisana konzervacija

Građevinska struktura Junika je teško oštećena tokom konflikta 1999. godine, uz dug period nemara, što je dovelo do toga da su ove istorijske građevine dodatno oronule. Međutim, blagovremena restauracija kule je podstakla opštinu da spozna vrednost svoje arhitektonske zaostavštine, koja se nakon toga integrisala u dokumentima urbanističkog razvojnog plana koji su pružili mogućnosti za održiv turizam i ekonomski razvoj zasnovan na zaštiti kulturnog nasleđa. Od tada je stimulirano niz privatnih inicijativa za obnovu objekata kulturnog nasleđa i njihov preobražaj u turističke ili društvene objekte. Razvojni planovi su izrađeni „u kući”³¹ uz podršku i obuku stručnih konsultanata iz međunarodnih organizacija i lokalnih institucija.³² Korišćen je učesnički proces planiranja kako bi se konsultovali stanovnici, da bi bili u mogućnosti da postanu činioci i saradnici u ambicijama grada za razvoj, da se podigne svest o kulturnom nasleđu i da se tokom njegovog obnavljanja ponovo probudi osećaj mesta i identiteta.

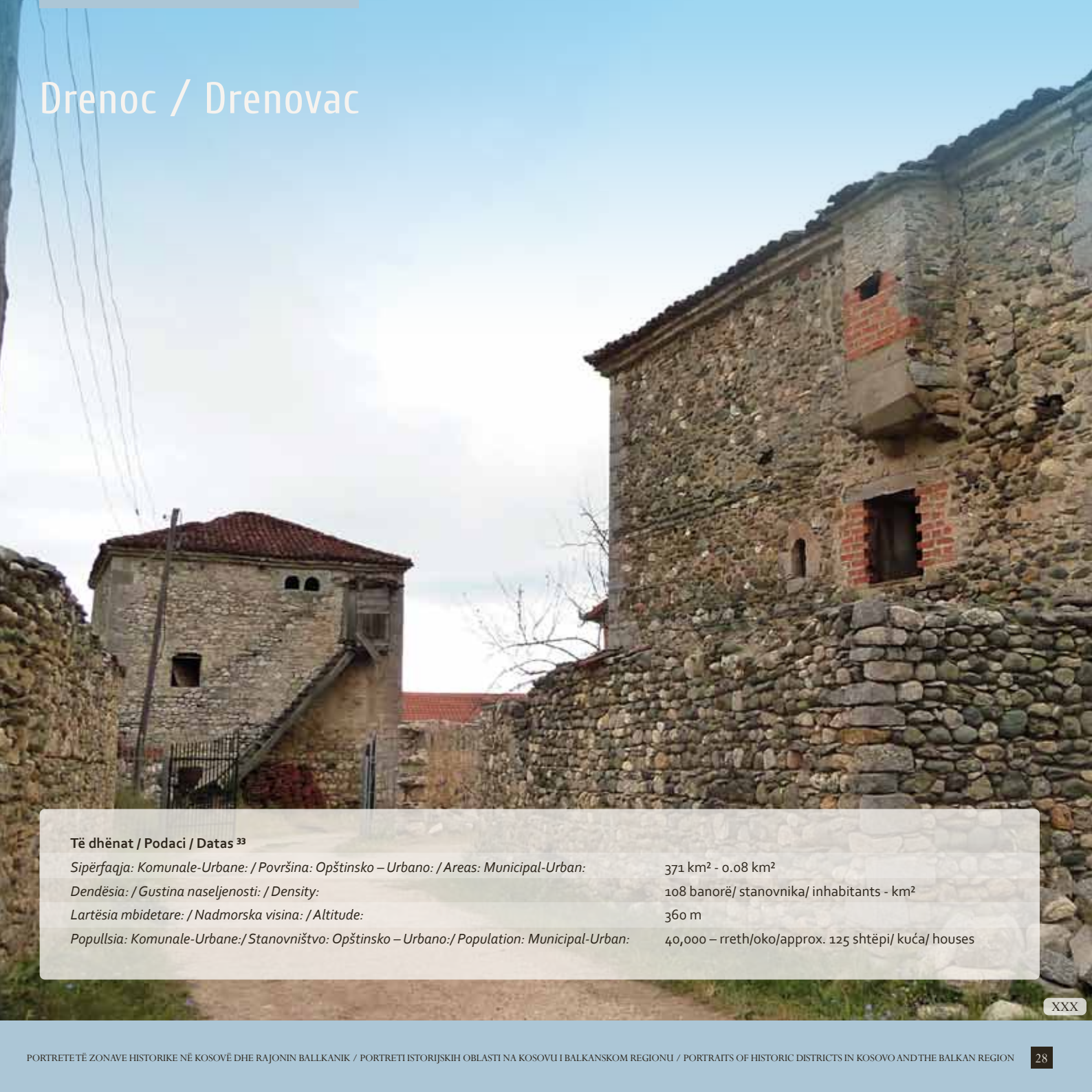
Architectural expression

This kulla architectural typology evolved in the Western Balkans among rural Albanian populations, from the 17th century onwards during a time which was marked by insecurity, turmoil and continuous fighting, and which necessitated a defensible residential building. Above the ground floor stables would be the female area of the house, with kitchen, store and day-to-day living rooms, accessed via an internal stair. A separate, more ornate staircase would lead directly to the upper floors from outside. This was the entrance to the oda, a space privileged to men and male guests, where decisions and deals of the household or village were made. The hierarchical spatial arrangement of the kulla and its entrances thus reflects gender relationships of the time as well as the social, economic and cultural character. The oda was often also expressed externally through protruding stone or timber galleries that marked this space's eminence in the building structure.

Integrated conservation

Junik's fabric was severely damaged during the 1999 conflict, with a long period of neglect further compounding the dereliction of these historic buildings. However, the early restoration of a kulla encouraged the Municipality to recognise the value of its architectural assets, which were then integrated into urban development planning documents that provided opportunities for sustainable tourism and economic growth based on the protection of cultural heritage. It has since stimulated a number of private initiatives for the rehabilitation of cultural heritage buildings and their conversion to tourist or community facilities. The development plans were drafted „in-house”³¹ with support and training from expert consultants in international organisations and local institutions.³² A participatory planning process was used to consult residents, allowing them to become stakeholders and collaborators in the town's development ambitions, to raise awareness about cultural heritage and to reawaken a sense of place and identity during its recovery.

Drenoc / Drenovac

Të dhënat / Podaci / Datas ³³

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

371 km² - 0.08 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

108 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

360 m

Popullsia: Komunale-Urbane:/ Stanovništvo: Opštinsko – Urbano:/ Population: Municipal-Urban:

40,000 – rreth/oko/approx. 125 shtëpi/ kuća/ houses

XXXI

XXXII

Struktura urbane e vendbanimit

Drenoci është një nga pak fshatra të Kosovës i cili e ka ruajtur strukturën origjinale të vendbanimit. Përbëhet nga një qendër historike e cila përmban një numër të tërësive të kullave, një nga të cilat është restauruar në vitin 2005 (Kulla e Mazrekajve) dhe që nga ajo kohë është bërë një vend i popullarizuar për pushim gjatë vikendit, për qëndrime „për fjetje dhe mëngjes“, për „Ditët e Trashëgimisë Evropiane“, seminare dhe seanca të trajnimeve. Ndonëse është afër Junikut (i cili ishte shkatërruar në masë të madhe gjatë konfliktit të vitit 1999), Drenoci për mrekulli nuk ishte dëmtuar gjatë shkatërrimeve të mëdha që kanë karakterizuar shumë fshatra përreth tij. Individualisht, kullat kanë vlerë të vogël historike, por bashkërisht kullat e Drenocit formojnë një tërësi rurale të rrallë e cila ka humbur në pjesët tjera të Kosovës.

Obrazac urbanog uređenja

Drenovac je jedan od malobrojnih sela na Kosovu koje je održalo originalnu trunku svog naselja. Sastoji se od istorijskog jezgra kojeg čini niz skupa kula, od kojih je jedna obnovljena 2005. godine (Kula porodice Mazrekaj) i od tada je postala popularno mesto za vikend, „noćenje sa doručkom“, „Dane evropske baštine“, radionice i obuke. Iako je blizu Junika (koji je u velikoj meri uništen tom konflikta 1999. godine), Drenovac je čudom ostao neoštećen tokom najgoreg dela uništenja koje je bilo karakteristično za mnoga susedna sela. Pojedinačno, kule imaju malu istorijsku vrednost ali u skupini, kule Drenovca čine redak ruralni skup koji je za Kosovo izgubljen.

Urban settlement pattern

Drenoc/Drenovac is one of the few villages in Kosovo which has retained the original grain to its settlement. It is comprised of a historic core containing a number of kulla ensembles, one of which was restored in 2005 (the Kulla of Mazrekaj) and has since become a popular site for weekend getaways, „Bed and Breakfast‘ stays, „European Heritage Days‘, workshops and training sessions. Although close to Junik (which had been largely devastated during the 1999 conflict), Drenoc/Drenovac was remarkably unscathed during the worst of the destruction that characterised many other villages around it. Individually the kullas are of little historical value, but together the Drenoc kullas form a rare rural ensemble that has been lost to Kosovo.

Shprehja arkitektonike

Komplekset e vendosura në hapësirë të ngushtë të rrethuar me mure të larta nga gurët dhe të mbyllura me porta të zbukuruara paraqesin funksionet kryesore të kullave si tipologji e ndërtimit, atë të strukturës mbrojtëse e cila është zhvilluar si përgjigje ndaj periudhës së trazirave sociale dhe politike. Përbri tyre, këto shtëpi familjare krijojnë një rrjet të rrugëve përgjatë fshatit që mbesin vetëm rrugë për qasje praktike por jo edhe vende ku zhvillohet jeta në bashkësi ose ajo sociale, e cila nuk është zhvilluar e dukshme por prapa mureve rrethuese. Ndonëse vetë objektet e kullave më parë ishin qendër e rëndësishme e vendimmarrjes së familjes dhe bashkësisë, shumë nga to tani po braktisen dhe po shfrytëzohen si depo bujqësore e jo si struktura banimi. Komplexiteti i restaurimit të tyre qëndron në ekuilibrin mes ruajtjes (përfshirë rregullimet shoqërore-hapësinore dhe strukturat e banimit) kundrejt nevojave urgjente financiare për vazhdimin e mirëmbajtjes në të ardhmen.

Konservimi i integruar

Kulla e Mazrekajve po menaxhohet sipas një qiradhënie dhjetëvjeçare nga pronari i saj dhe është adaptuar për t'iu përshtatur nevojave të funksioneve të reja sociale dhe ekonomike. Një projekt i ri është në vijim e sipër për të restauruar edhe pesë kulla të tjera,³⁴ i cili synon që të mbrojë tërësisht e kullave që e shquajnë Drenocin dhe ia mundësojnë atij të funksionojë si një artefakt i banuar hapësinor i cili komunikon diçka nga arkitektura tradicionale autoktone në Kosovë që bashkëvepron në harmoni me jetën e saj bashkëkohore. Këmbimi edukativ është pjesë thelbësore e këtij projekti, duke shfrytëzuar projektet e ri-zhvillimit si një mundësi për këmbimin e përvojës vendore dhe të asaj ndërkom-bëtare, dhe për të lënë një trashëgimi afatgjate në fushën e edukimit në trashëgiminë kulturore. Ambiciet e këtij projekti shtrihen përtej kufijve të fshatit. 'Shihemi në Dukagjin' është një projekt i financuar nga BE-ja i planifikuar në tri komuna (Deçan, Pejë dhe Junik), i cili synon zhvillimin e qëndrueshëm të rrjeteve të turizmit të trashëgimisë kulturore dhe natyrore përgjatë tërë Kosovës perëndimore, dhe i cili do ta përfshijë edhe kompleksin e Drenocit.

Arhitektonski izraz

Zbijeni kompleksi okruženi visokim kamenim zidovima i čuvani ukrašenim kapijama potvrđuju glavne funkcije kule kao tipološke građevine, odbrambene strukture, izgrađene kao odgovor na tadašnja društvena i politička previranja. Uporedo sa tim, ove privatne porodične kuće stvaraju mrežu ulica kroz selo koja čini više praktične prilazne puteve nego fazu za društveni život zajednice, koji se uglavnom dešava van pogleda, iza ogradnih zidova. Iako su same kule nekada bile važne kao sedišta za donošenje odluka porodice i zajednice, većina njih su dotrajale i koriste se za skladištenje poljoprivrednih proizvoda radije nego kao objekat za stanovanje. Složenost restauracije leži u očuvanju ravnoteže između očuvanja (uključujući društveno prostorna uređenja i modele obitavanja) nasuprot hitnim finansijskim zahtevima za tekuće buduće održavanje.

Integrisana konzervacija

Kula porodice Mazrekaj je pod desetogodišnjim zakupom koju je izdao njen vlasnik i ista je preuređena da ispuni potrebe novih društvenih i ekonomskih funkcija. U planu je novi projekat za obnovu dodatnih pet kula,³⁴ koji ima za cilj da zaštiti skup kula koje odlikuju Drenovac, funkcionišući kao nastanjen, prostorni artefakt koji govori o tradicionalnoj zavičajnoj arhitekturi na Kosovu, istovremeno sa svojim savremenim životom. Obrazovna razmena je ključan deo ovog projekta, koristeći projekte za ponovni razvoj kao mogućnost za razmenu lokalnog i međunarodnog iskustva, kao bi se ostavilo dugoročno zaveštanje o kulturnom nasleđu u polju obrazovanja. Ambicije ovog projekta takođe idu preko granica sela. „Vidimo se u Metohiji“ je projekat planiran za tri opštine (Dečane, Peć i Junik) finansiran od EU, koji ima za cilj održiv razvoj turističke mreže kulturnog i prirodnog nasleđa duže zapadnog Kosova, i koji će uključiti i skup kula u Drenovcu.

Architectural expression

Tightly packed compounds surrounded by high stone walls and guarded by ornate gates testify to one of the central functions of the kulla as a building typology, that of a defensive structure which developed in response to a period of social and political turmoil. Juxtaposed, these private family residences create a network of streets through the village that remain little more than practical access routes rather than the stage for a community social life, which rather happens out of view behind the perimeter walls. Although the kulla buildings themselves would have once been important as the seat of family and community decision-making, many are now increasingly dilapidated and used for agricultural storage rather than as an inhabited structure. The complexity in restoration here lies in the balance between preservation (including the socio-spatial arrangements and patterns of inhabitation) versus the urgent financial requirements for ongoing future maintenance.

Integrated conservation

The Kulla of Mazrekaj is being managed under a ten-year lease from its owner and has been adapted to suit the needs of new social and economic functions. A new project is underway to restore a further five kullas,³⁴ which aims to protect the kulla ensembles that distinguish Drenoc/Drenovac and allow it to act as an inhabited, spatial artefact that communicates something of the traditional vernacular architecture in Kosovo concurrently with its contemporary life. Educational exchange is a crucial part of this project, using redevelopment projects as an opportunity for the sharing of local and international experience, and in order to leave a long-term legacy in the field of cultural heritage education. The ambitions of this project also scale up beyond the boundaries of the village. „See You in Dukagjini“ is an EU-funded project planned in three municipalities (Deçan/Dečane, Pejë/Peć and Junik), aiming for the sustainable development of cultural and natural heritage tourism networks across western Kosovo, and which will include the Drenoc/Drenovac ensemble.

Velika Hoča / Hoçë e Madhe

Të dhënat / Podaci / Datas ³⁵

Sipërfaqja: Komunale- Vendbanimi: / Površina: Opštinsko – Naselje: / Areas: Municipal- Settlement:

572 km² - 0.12 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

1.7 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

390-430 m

Popullsia: Komunale- Vendbanimi: / Stanovništvo: Opštinsko – Naselje: / Population: Municipal- Settlement:

73,700 – 700

XXXIV

XXXV

Struktura urbane e vendbanimit³⁶

Rruga kryesore përbën shtyllën kurrizore të fshatit Hoçë e Madhe, e cila shpie përgjatë relievit të peizazhit kodrinor rural në të cilin është bazuar historia e kulturës së vreshtarisë, dhe përgjatë të cilës janë të vendosura ndërtesat publike. Rrjete më të vogla të rugëve e ndajnë qytetin në lagje të epërme dhe të poshtme, duke ruajtur strukturën e qarkullimit të shekujve XVIII dhe XIX, dhe duke u koncentruar në strukturë urbane. Vendbanimet e kësaj zone datojnë që nga shekulli XII, kur ishte formuar manastiri dhe gjatë së cilës kohë ai ishte një qendër ekonomike dhe kulturore, ndonëse gërmimet gjithashtu kishin zbuluar praninë e prodhimit të verës gjatë periudhës romake. Vreshtat dhe veraria e Manastirit të Deçanit janë të vendosura këtu, të cilat kishin formuar bërthamën e Kishës së Shën Stefanit në shekullin XVI dhe përreth Kullës së Kujungjiçëve, në një rregullim që mund të krahasohet me një lagje publike.

Obrazac urbanog uređenja³⁶

Glavna ulica formira kičmeni stub sela Velika Hoča, pračena konturom ruralnog pejzaža padine na koje je zasnovana zavičajna istorija, duž koje se nalaze javni objekti. Manje ulične mreže dele selo na gornji i donji kvart, čuvajući model saobraćaja iz 18. i 19. veka i čuvajući koncentrisani urbani model. Naselje u okolini datira od 12. veka, kada je sagrađen manastir i u vreme kada je Velika Hoča bila poslovni i kulturni centar, iako su iskopavanja otkrila tragove proizvodnje vina u Rimskom periodu. Tu se nalaze vinogradi i vinarija manastira Visoki Dečani, formirajući jezgro sa 16. vekovnom crkvom Svetog Stefana i oko Kujundžića tvrđave, u okruženju koji se može uporediti sa javnim trgom.

Urban settlement pattern³⁶

The main street forms a backbone to the village of Velika Hoča/Hočë e Madhe, following the contours of the rural hillside landscape on which a history of viticulture has been based, and along which the public buildings are located. Smaller networks of streets divide the village into upper and lower quarters, preserving the traffic pattern of the 18th and 19th centuries and the concentrated urban pattern. Settlement in the area can be dated to the 12th century, when the monastery was founded and during which time it was a commercial and cultural centre, although excavations have also revealed the presence of wine-making during the Roman period. The Visoki Dečani Monastery vineyards and winery are based here, forming a nucleus with the 16th century St Stephen's Church and around the Kujundžić Tower, in an arrangement that can be compared to a public square.

Shprehja arkitektonike

Stili arkitektonik zbulon ndikimin e perandorive Bizantine dhe Osmane, me llojlojshmëri rajonale ballkanike sipas sistemit të ndërtimit bondruk që shihet në Prizren, muret e gjera të katit përdhes dhe një strukturë e lartë më e lehtë nga qerpiçët dhe trarët. Fshati shquhet nga numri i madh i kishave që datojnë nga shekujt XIII-XVI, të ruajtura dhe të shkatërruara. Përbërja e këtyre monumenteve krahas arkitekturës tradicionale të bodrumeve të verës, shtëpive, kullave dhe mullinjve të ujit i kontribuon tërësisë së pasur, të rëndësishme historike të objekteve në një rrethinë rurale, dhe e jep ndjenjën e një vendi me traditë për kultivimin e verës. Ndërtesat tradicionale reflektojnë nevojat praktike hapësinore për furnizimin dhe përpunimin e rrushit për të prodhuar verë, të përbëra nga hapësira të gjera në katin përdhesë, oborr dhe bodrum të ventiluar, me dhoma për mysafirë dhe pelegrinë. Në shumë nga ndërtesat në fshat është braktisur ndërtimi tradicional me qerpiçë, trarë dhe rrasa në favorizim të shfrytëzimit të betonit dhe tullave të pjekura.

Ekonomitë rurale, turizmi dhe konservimi

Hoça e Madhe është zonë e veçantë e mbrojtur sipas „Planit të Ahtisaarit“³⁷ dhe një ligj i veçantë po hartohet për një decentralizim të kufizuar i cili do t'u mundësojë banorëve të fshatit të thonë fjalën e tyre sa i përket planifikimit rural dhe mbrojtjes së trashëgimisë kulturore në këtë zonë. Shumë raporte kanë theksuar potencialin për zhvillim ekonomik në Hoçë të Madhe i cili lidhet me karakterin e saj arkitektonik-historik. Katër objekte tradicionale janë rinovuar dhe tani ato ofrojnë fjetje dhe ushqim në mëngjes për turistët, dhe përpjekjet janë koncentruar në konservimin e trashëgimisë kulturore të fshatit përreth rrugës kryesore. Prapëseprapë, vetëm kjo nuk është e mjaftueshme për të siguruar rritjen ekonomike në fshat dhe janë propozuar strategji shtesë për prodhimin kooperativ të verës. Lidhur ngushtë me trashëgiminë e prekshe kulturore të vendit – ndërtesat e saj tradicionale, ndërtesat e banimit të përditshëm dhe prodhimi i verës – është karakteri i paprekshëm i vendit i cili definohet nga peizazhi dhe tradita bujqësore. Ky fshat gjithashtu është pikë e disa itinerareve turistike përgjatë Kosovës përëndimore që çojnë në verari moderne dhe vende të tjera interesante të trashëgimisë kulturore.

Arhitektanski izraz

Arhitektanski stil otkriva uticaj Vizantijskog i Osmanlijskog carstva, sa regionalnom Balkanskom varijacijom bondruk sistema gradnje koji se mogao videti u Prizrenu, sa debelim zidovima u prizemlju i lakom nepečenom ciglom i gornjom drvenom konstrukcijom. Selo je poznato po svom velikom broju crkava koje datiraju od 13. – 16. veka, kako očuvanih, tako i porušeni. Sastav ovih spomenika duž praktične zavičajne arhitekture vinskih podruma, kuća, tvrđava i vodenica doprinose bogatom, istorijski važnom skupu objekata u ruralnom okruženju, i iz kojeg proističe svoj osećaj mesta sa tradicijom u proizvodnji vina. Tradicionalni objekti odražavaju praktične prostorne zahteve za isporuku i preradu grožđa za proizvodnju vina, koji se sastaje od velikih prizemnih planova, dvorišta i ventiliranih podruma, sa smeštajem za goste i hodočasnike. Većina objekata u selu u kasnijem periodu nije sadržano tradicionalnom nepečenom ciglom, drvetom i crepom već su korišćeni beton i pečene cigle.

Seoska gazdinstva, turizam i konzervacija

Velika Hoča je Specijalna zaštitna zona prema „Ahtisarijevom planu“³⁷ i u procesu izrade je poseban zakon o ograničenoj decentralizaciji koji će meštanima sela dati glas u ruralnom planiranju i zaštiti kulturnog nasleđa unutar zone. Brojni izveštaji su naznačili potencijale za ekonomski razvoj u Velikoj Hoči koji se povezuje sa njenim istorijsko-arhitektonskim karakterom. Renovirano je četiri zavičajna objekta u turistički smeštaj tipa noćenje sa doručkom, a napor da se što više očuva kulturno nasleđe sela, se usredsređuju na glavnu ulicu. Međutim, to samo po sebi nije dovoljno da se obezbedi privredni rast u selu i predložene su dodatne strategije za zadržnu proizvodnju vina. Blisko vezano za osetljivo kulturno nasleđe, –zavičajni, svakodnevni objekti za smeštaj i proizvodnju vina – Velika Hoča ima karakter mesta koje je definisano pejzažom i poljoprivrednom tradicijom. Selo je takođe određište u nekoliko turističkih aranžmana kroz zapadno Kosovo, koji obuhvataju posete modernim vinarijama i drugim mestima sa kulturnim nasleđem.

Architectural expression

The architectural style reveals the influence of the Byzantine and Ottoman Empires, with a regional Balkan variation in the bondruk system of construction seen in Prizren, of thick ground floor walls and a lighter adobe and timber upper structure. The village is notable for its large number of churches dating from the 13th-16th centuries, both preserved and ruined. The composition of these monuments alongside the practical vernacular architecture of wine cellars, houses, towers and water mills contribute to a rich, historically important ensemble of buildings in a rural setting, and deriving its sense of place from the wine-growing tradition. Traditional buildings reflect the practical spatial requirements of the delivery and processing of grapes to make wine, consisting of large ground floor plans, courtyards and ventilated cellars, with lodgings for guests and pilgrims. Many of the buildings in the village have since abandoned traditional construction in adobe, timber and slate in favour of concrete and terracotta blockwork.

Rural economies, tourism and conservation

Velika Hoča/Hočë e Madhe is a Special Protected Zone under the „Ahtisaari Plan“³⁷ and a special law is being drafted for restricted decentralisation which will give the village inhabitants a voice in rural planning and cultural heritage protection within that Zone. A number of reports have highlighted potentials for economic development in Velika Hoča/Hočë e Madhe that ties in with its architectural-historical character. Four vernacular buildings have been renovated to form Bed and Breakfast tourist accommodation, and efforts to conserve more of the village's cultural heritage are focused around the main street. However, this alone is not sufficient to ensure economic growth in the village and additional strategies have been proposed for cooperative wine production. Intimately linked to the tangible cultural heritage of the place – its vernacular, everyday buildings of lodgings and winemaking – is the intangible character of the place that is defined by its landscape and agricultural tradition. The village is also a point on several touristic routes through western Kosovo that take in the modern wineries and other places of cultural heritage interest.

Novobërdë / Novo Brdo

Të dhënat / Podaci / Datas ³⁸

Sipërfaqja: Vendbanimi: / Površina: Naselje: / Areas: Settlement:

92 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

42 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

1124 m (Kalaja / Tvrđava / Castle)

Popullsia: Vendbanimi: / Stanovništvo: Naselje: / Population: Settlement:

3,900 (e vlerësuar/procena/ estimate)

Struktura urbane e vendbanimit³⁹

Kjo komunë është tërësisht rurale, e përbërë nga dhjetë fshatra dhe disa mahalla (lagje). Megjithatë, në kulmin e zhvillimit të saj, gjatë mesjetës së vonshme dhe periudhës së hershme osmane, qyteza është përqendruar përreth një kalaje që ka qëndruar mbi të dhe një maje vullkanike të shuar, dhe ka qenë një nga vendbanimet më të mëdha të Kosovës së asaj kohe me një popullatë me mbi 10,000 banorë. Pasuria dhe rëndësia e saj ka rrjedhur nga resurset e pasura natyrore të argjendit, arit dhe metaleve tjera, dhe pozita e saj në një rrëzë nga rrugët më të rëndësishme përgjatë Ballkanit nga Dubrovniku në Selanik e ka bërë atë një bastion sunduesve saksonë, romakë dhe osmanë. Qyteza ka filluar rënien nga shekulli XVII e tutje, ndonëse investimet gjatë viteve 1970 e kanë shënuar rilindjen e industrisë minerare. Pas mbylljes së kësaj miniere, mungesa e punësimit, investimeve dhe mundësive ka rezultuar me një reduktim të madh të popullatës. Në pjesë të tjera të kësaj zone një numër i gërmimeve amatore kanë zbuluar gërmadha dhe artefakte që dëshmojnë për valë të aktiviteteve empirike dhe ushtarake (si varre luftëtarësh), edhe pse nuk janë zhvilluar studime gjithëpërfshirëse arkeologjike. Megjithatë, ato përbëjnë një pjesë të destinacionit të turizmit historik dhe rural që është zhvilluar kohëve të fundit në këtë zonë, e i cili përfshinë xhaminë që gjendet në vendin e tregut të kalasë, një tyrbe turke e ruajtur mirë, gërmadhat e një katedraleje bizantine katolike dhe kisha të tjera.

XXXVII

Obrazac urbanog uređenja³⁹

Opština je u potpunosti ruralnog karaktera, čini je deset sela i nekoliko mahala (naselja). Na svom vrhuncu, tokom kasnog srednjovekovnog i osmanlijskog doba, grad je bio opkoljen značajnim utvrđenjem na vrhu sa ugašenom vulkanskom kupom, i bio je jedan od najvećih naselja na tadašnjem Kosovu, brojeći više od 10.000 stanovnika. Njegovo bogatstvo i značaj su posledica bogatih prirodnih resursa kao što su srebro, zlato i drugi metali, i njegova lokacija na jednom od glavnih puteva kroz Balkan od Dubrovnika do Soluna, je učinila da onpostane snažno uporište saskih, rimskih i osmanlijskih vladara. Grad je počeo da slabi od 17. veka pa nadalje, iako je tokom 70-ih godina 20. veka došlo do preporoda rudarske industrije. Nakon zatvaranja tog rudnika, nedostatak zaposlenja, investicija i mogućnosti su doveli do velikog smanjenja stanovništva. U drugim okolnim oblastima brojna amaterska iskopavanja su otkrila ruševine i artefakte koji svedoče o empirijskim i vojnim navalama (kao što su groblja ratnika), iako nisu obavljena sveobuhvatna arheološka istraživanja. Međutim iste formiraju deo nedavno izrađene turističke istorijske i ruralne rute kroz region, koja uključuje džamiju na mestu u tvrđavi na kojem se nalazila pijaca, dobro očuvano tursko turbe (mauzolej), ruševine vizantijske katoličke katedrale i druge crkve.

XXXVIII

Urban settlement pattern³⁹

The municipality is entirely rural, consisting of ten villages and several mahallas (neighbourhoods). In its heyday, however, during the late Medieval and early Ottoman period, the town was centred around a substantial fortress atop an extinct volcanic cone, and was one of the largest settlements in present-day Kosovo with a population exceeding 10,000. Its wealth and importance came from a rich natural resource of silver, gold and other metals, and its location on one of the main routes through the Balkans from Dubrovnik to Thessaloniki made it a stronghold for Saxon, Roman and Ottoman rulers. The town declined from the 17th century onwards, although investment during the 1970s saw a rebirth in the mining industry. After the closure of this mine, a lack of employment, investment and opportunities has resulted in a much-reduced population. Elsewhere in the area a number of amateur excavations have uncovered ruins and artifacts attesting to the waves of empirical and military activity (such as battle graves), although no comprehensive archaeological studies have been conducted. However these form part of a recently developed historical and rural tourism route through the area, which includes the mosque on the site of the Fortress' marketplace, a well-preserved Turkish tyrbe (tomb), the ruins of a Byzantine Catholic cathedral, and other churches.

Shprehja arkitektonike

Kalaja që është e dukshme sot me gjasë është ndërtuar në shekullin XIV dhe është zgjeruar në masë të konsiderueshme si fortifikatë ushtarake gjatë shekullit XV, nga osmanët. Tentimet për të restauruar muret ishin sporadike gjatë viteve 1950 dhe 1960, dhe përfundimisht ishin ndërprerë për shkak të mungesës së fondeve, e që ka rezultuar në rrënimin e vazhdueshëm të strukturës së saj përbërëse. Tani ajo është e renditur si Zonë e Veçantë e Mbrojtur⁴⁰. Vendbanimet tjera përbëhen nga shtëpi rurale nga gurët, objekte bujqësore dhe hambare të vogla nga druri për ruajtjen e sanës dhe misrit. Gurët e fortë, me ngjyrë të kuqe të nxjerrë nga ky vend (breccia) paraqesin një karakteristikë dalluese të ndërtimit në këtë vend, dhe janë shfrytëzuar në ndërtesat tradicionale si dhe në monumentet publike, siç është minarja e xhamisë. Miniera jugosllave e braktisur dhe banesat e punëtorëve dëshmojnë për izolimin e tanishëm të Novobërdës dhe vështirësitë ekonomike, por janë një kontrast i rëndësishëm i arkeologjisë së saj arkitektonike dhe dëshmitare të një epoke sociale, ekonomike dhe kulturore që reflekton kalimin e kohës dhe perandorive.

Turizmi rural dhe konservimi

Përkundër raporteve të shumta nga organizatat ndërkombëtare që dëshmojnë për rëndësinë arkeologjike, historike dhe kulturore të Novobërdës, është bërë pak punë në mbrojtje, konservim dhe restaurim, dhe posaçërisht kalaja është në gjendje të rrezikshme. Plaçkitësit e joshur nga legjendat e thesareve me ari, kanë gërmuar gropa joformale, me ç'rast janë dëmtuar edhe më shumë zonat për hulumtime të mundshme arkeologjike. Megjithatë, investimet në iniciativat e turizmit rural kanë nxitur ndërtimin e një qendre rinore/të konferencave si pikënisje për aktivitete në hapësira të jashtme (ecje, çiklizëm në mal, etj.) dhe shëtitje arkeologjike në zonë. Shërbimet „e fjetjes dhe mëngjesit“ në shtëpitë e fermerëve, me „restorante“ që shërbejnë ushqim të shtëpisë, nuk ofrojnë një pushim luksoz rural por një eksperiencë të jetës rurale. Më 15 mars 2011, Qeveria e Kosovës, Komuna e Novobërdës dhe Zyra e Përfaqësuesit Special të BE-së kanë lansuar një nismë për të krijuar në udhëzues për konservimin e integruar të kalasë si një zonë arkeologjike.

Arhitektonski izraz

Tvrđava koju danas možemo videti je verovatno izgrađena u 14. veku i značajno proširena kao vojno utvrđenje tokom 15. veka pod Osmanlijama. Bilo je sporadičnih pokušaja da se zidovi vrata u prvobitno stanje tokom radova 50-ih i 60-ih godina 20. veka, koji su na kraju obustavljeni zbog nedostatka sredstava, ali to je dovelo do daljeg propadanja njegove suštinske strukture. Novo Brdo je jedna od Specijalnih zaštitnih zona⁴⁰. Preostali deo naselja se sastoji od kamenih seoskih kuća, poljoprivrednih zgrada i malih drvenih ambara za skladištenje sena i kukuruza. Tvrđ, crvenkast kamen lokalnog porekla (breča) je svojstvena odlika lokalnog građevinarstva, i koristi se u zavičajnim smeštajima i za izgradnju javnih spomenika, kao što su minareti džamija. Napušteni jugoslovenski rudnik i stambene zgrade za radnike svedoče o trenutnoj izolaciji i ekonomskim nedaćama Novog Brda, ali su važan kontrast nasuprot njegovoj arhitektonskoj arheologiji i svedok društvenog, ekonomskog i kulturnog kontrasta koji odražava prolazak vremena i nestanak jedne imperije.

Seoski turizam i konzervacija

Uprkos brojnim izveštajima međunarodnih organizacija koji svedoče o arheološkom, istorijskom i kulturnom značaju Novog Brda, malo toga je urađeno na poslovima zaštite, konzervacije ili restauracije, a pogotovo je tvrđava u lošem stanju. Pljačkaši, privučeni legendama o ćupovima sa zlatom, su iskopavali su nepravilne rovove, čime su još više oštetili lokalitete i otežali potencijalno arheološko istraživanje. Međutim, investicija u seoski turizam je dovela do izgradnje omladinskog/konferencijskog centra kao polazne tačke za aktivnosti na otvorenom, (planinarenje, planinski biciklizam, itd) i za arheološke obilaskne mesta. Usluge „noćenje sa doručkom“ u lokalnim seoskim kućama, sa „restoranima“ koji služe domaću hranu, ne nude luksuzni seoski smeštaj nego mogućnost da se iskusni seoski život. 15. marta 2011. godine, Vlada Kosova, opština Novo Brdo i kancelarija Specijalnog predstavnika Evropske unije (EUSR) su pokrenuli inicijativu za izradu mape puta za integrisanu konzervaciju tvrđave i arheološkog lokaliteta.

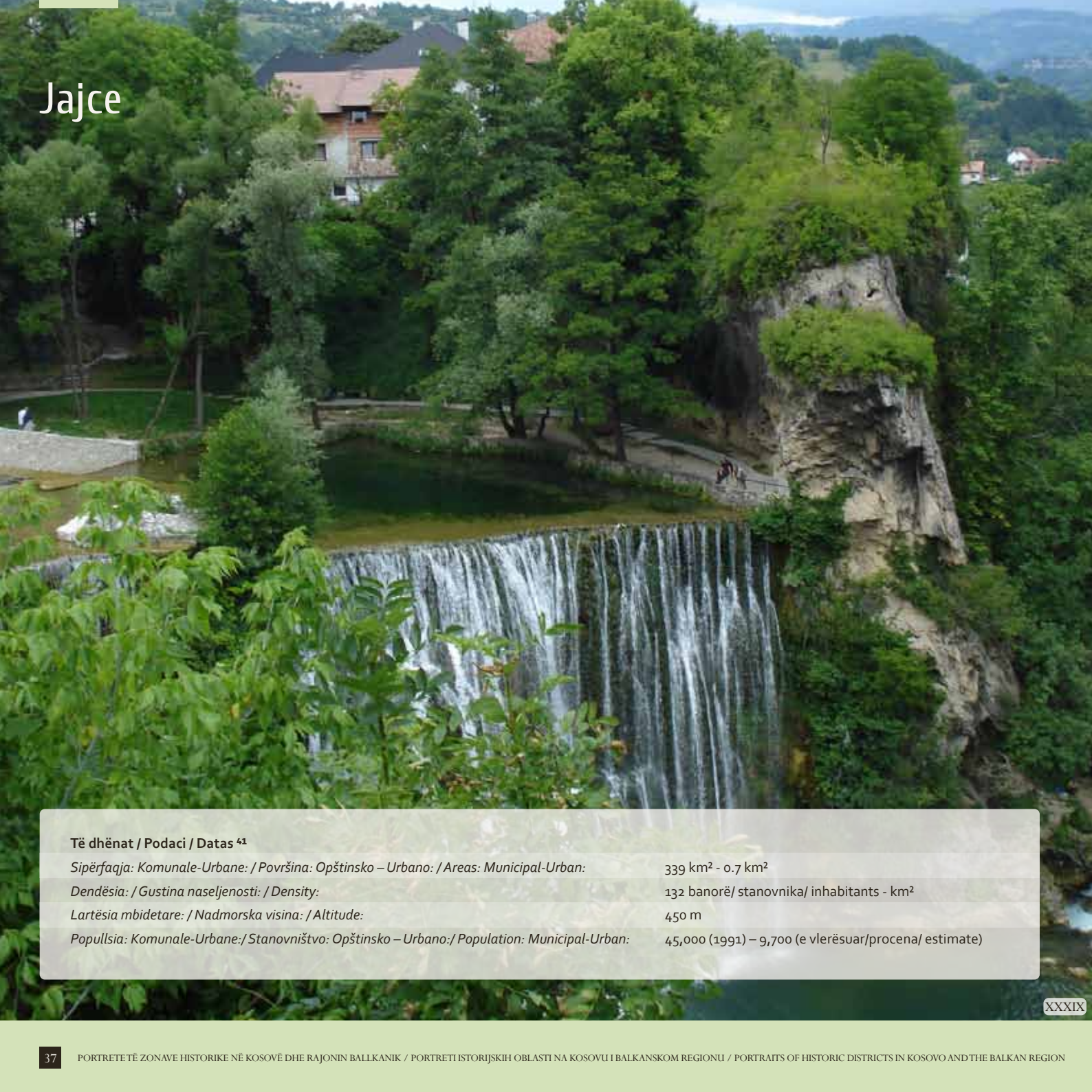
Architectural expression

The Fortress visible today was probably constructed in the 14th century and extended substantially as a military fortification during the 15th century, under the Ottomans. Attempts to restore the walls were sporadic throughout the 1950s and 1960s, finally being halted due to a lack of funds, but which has resulted in the ongoing collapse of its substantial structure. It is now listed as a Special Protected Zone⁴⁰. The rest of the settlements consist of rural stone houses, agricultural buildings and small, raised timber barns for storing hay and corn. A hard, reddish locally-sourced stone (breccia) is a distinctive feature of local construction, and used in vernacular dwellings as well as public monuments, such as the minaret of the mosque. The derelict Yugoslav mine and workers' buildings attest to Novobërdë/Novo Brdo's current isolation and economic hardship, but are an important contrast to its architectural archaeology and bear witness to the social, economic and cultural palimpsest that reflect the passage of time and empire.

Rural tourism and conservation

Despite numerous reports by international organisations attesting to the archaeological, historical and cultural importance of Novobërdë/Novo Brdo, little protection, conservation or restoration work has been undertaken, and the Fortress especially is in perilous condition. Robbers lured by legends of treasure troves of gold have also excavated informal trenches, which has further damaged sites for potential archaeological research. However, investment in rural tourism initiatives have seen the construction of a youth/conference centre as the starting point for outdoor activities (hiking, mountain biking etc.) and archaeological tours of the area. „Bed and Breakfast“ services in local farmhouses, with „restaurants“ serving home-cooked food, provide not a luxury rural retreat but an experience of rural life. On 15 March 2011, the Government of Kosovo, the municipality of Novobërdë/Novo Brdo and the office of the EUSR launched an initiative to establish a road map for the integrated conservation of the fortress and as an archaeological site.

Jajce

Të dhënat / Podaci / Datas ⁴¹

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

339 km² - 0.7 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

132 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

450 m

Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:

45,000 (1991) – 9,700 (e vlerësuar/procena/ estimate)

Struktura urbane e vendbanimit

Jajce për një kohë të gjatë ka qenë një qendër e rëndësishme e fuqisë politike dhe ekonomike, nën perandorët feudal në shekullin XIV dhe është karakterizuar si një qendër e rëndësishme ekonomike dhe politike e Bosnjës perëndimore. Ajo ishte kalaja më e rëndësishme në Bosnjë nën sundimin e osmanëve, dhe është adaptuar sërish nën austro-hungarezët ku më pas e kishte fituar rëndësinë e saj si qendër e një brezi të gjerë të territorit të lirë. Muret e saj kanë rrethuar kalanë dhe vendbanimet në kodrinë. Një rrugë e rëndësishme tregtare veri-jug e ka ndarë vendbanimin në lagjen e epërme dhe atë të poshtme, duke zhvilluar përreth monumente fetare, ku përbërja e shtigjeve të ngushta, sipërfaqeve të gjelbëruara dhe monumenteve arkitekturore krijojnë një peizazh piktoresk të qytetës. Kalaja është kufizuar me një lum dhe një ujëvarë në pjesën jugore, që është një nga tiparet natyrore më të rëndësishme të Jajces. Qyteti kishte filluar të zhvillohet jashtë nga muret e fortifikuara vetëm kah fundi i shekullit XIX me një urbanizim në rritje.

Obrazac urbanog uređenja

Jajce je odavno bilo sedište političke i privredne moći, pod feudalnim kneževima u 14. veku i putem svog otelovljenja kao važan politički i privredni centar zapadne Bosne. Jajce je predstavljalo najznačajniju tvrđavu u Bosni pod Osmanlijama, ponovno se prilagođavajući Austrougarskoj, nakon čega je postalo čuveno kao centar velikog poveza slobodne teritorije. Njegovi zidovi su okruživali tvrđavu i naselja u podnožju. Glavni trgovački put koji je povezivao sever i jug delio je naselje na gornje i donje četvrti, razvijajući se oko verskih spomenika, gde sastav uskih staza, zelenila i arhitektonskih spomenika stvara slikovit gradski pejzaž. Utvrđenje je na jugu bilo povezano rekom i vodopadom, jednom od najznačajnijih prirodnih odlika Jajca. Grad je počeo da se izgrađuje van bedema tvrđave tek krajem 19. veka sa povećanom urbanizacijom.

Urban settlement pattern

Jajce had long been an important seat of political and commercial power, under feudal dukes in the 14th century and through its incarnation as an important commercial and political centre of western Bosnia. It was the most important fortress in Bosnia under the Ottomans, adapting again under the Austro-Hungarians after which it gained prominence as the centre of a large swathe of free territory. Its walls enclosed a fortress and foothill settlements. A main north-south trade route divided the settlement into upper and lower quarters, developing around religious monuments, where the composition of narrow paths, greenery and architectural monuments creates a picturesque townscape. The fortification was bounded to the south by a river and waterfall, one of the most significant natural features of Jajce. The city started to develop outside the fortified walls only towards the end of the 19th century with increased urbanisation.

Shprehja arkitektonike

Arkitektura e Jajces, që karakterizohet nga struktura të larta të rrëpira, çati me tjegulla nga guri, bodrume nga guri dhe struktura me shirita dekorues nga suvatë⁴² në katet e larta, është tipologji autoktone për Bosnjën Qendrore. Megjithatë, në vitet e mëvonshme, një përzierje e stileve historike ka përbërë fasadat përgjatë rrugicave dhe rrugës kryesore. Ndërthurja e arkitekturës tradicionale me monumentet (siç janë kambanorja mesjetare e Shën Llukës dhe Kisha e Shën Marisë, xhamitë osmane dhe fasadat historike të shekullit XIX) krijon një tablo të gjallë arkitekturorë ndërmjet strukturës së rëndë me gurë dhe fortifikimeve përreth.

Arhitektanski izraz

Arhitekturën e Jajca e karakterizojnë visoke, strme struktura, sa pločanim krovovima, kamenim podrumima i malterisanim dekorativnim strukturama⁴² na višim spratovima, je tipološki izvorna za centralnu Bosnu. Međutim, u kasnijim godinama, mešavina istorijskih stilova je stvorila ulične fasade duž glavne ulice. Nizanje zavičajne arhitekture sa spomenicima (kao što su srednjevekovni zvonik svetog Luke i crkva Svete Marije, Osmanlijske džamije i istorijske fasade iz 19. veka) stvara živopisnu arhitektonsku sliku između teških kamenih struktura okolnih utvrđenja.

Architectural expression

Jajce's architecture, characterized by tall, steep structures, shingle roofs, stone basements and plastered post-and-pan structures⁴² on the upper floors, is typologically indigenous to Central Bosnia. However, in later years, a mix of historic styles created the street facades along the main road. The juxtaposition of vernacular architecture with monuments (such as the medieval belfry of St Luke and Church of St Mary, Ottoman mosques and historic facades of the 19th century) creates a vivid architectural tableau between the heavy stone structure of the enclosing fortifications.

Përpjekjet për konservim

Bërthama historike e Jajces është dëmtuar rëndë gjatë luftës (1992-1995), por në periudhën pas luftës është bërë një përpjekje e shumanshme për rindërtimin e trashëgimisë së dëmtuar, si dhe në procesin e kthimeve, me theks të veçantë në shtëpitë e banimit dhe xhamitë lokale. Sot, Jajce është kandidat për përfshirje në Listën e Trashëgimisë Botërore të UNESCO-së, dhe një ekspozitë me titull "Jajce-Qytezë Mbretërore" ka udhëtuar përgjatë tërë Evropës në përpjekje për të promovuar kandidaturën e saj. Përveç kësaj, komuna ka hartuar strategji të ndryshme për të ruajtur trashëgiminë duke e zbatuar një plan hapësinor që është zhvilluar përreth dhe që i përfshinë monumentet e Jajces. Ky plan aktualisht po shfrytëzohet për monitorimin dhe parandalimin e zhvillimeve të paligjshme në zonë.

Napori za konzervaciju

Istorijsko jezgro Jajca je ozbiljno oštećeno tokom rata (1992-1995), ali u posleratnom periodu je došlo do sveobuhvatnog napora za obnovu oštećenog nasleđa vezano za proces povratka, sa naglaskom na stambene kuće i lokalne džamije. Danas je Jajce kandidat za uključnje u listu svetske baštine UNESCO-a, a izložba pod nazivom „Jajce kraljevski grad“ je gostovala širom Evrope u pokušaju da promoviše svoju kandidaturu. Pored toga, opština je usvojila razne strategije za očuvanje nasleđa sprovođenjem prostornog plana koji je izrađen za spomenike i oko spomenika u Jajcu. Ovaj plan se trenutno koristi za praćenje i sprečavanje bespravne gradnje u toj oblasti.

Integrated conservation

Jajce's historic core was heavily damaged during the war (1992-1995), but the post-war period saw a comprehensive effort towards reconstruction, of damaged heritage as well in the returns process, with an emphasis on residential houses and local mosques. Today, Jajce is a tentative candidate for inclusion in UNESCO's World Heritage List, and an exhibition entitled "Jajce-Royal Town" has travelled throughout Europe in an effort to promote its candidature. In addition, the Municipality has acknowledged different strategies for safeguarding heritage by implementing a spatial plan that developed around and incorporates Jajce's monuments. This plan is currently being used for monitoring and preventing illegal development in the area.

Gjirokastra

Të dhënat / Podaci / Datas

Sipërfaqja: Komunale-Urbane: / Površina: Opštinsko – Urbano: / Areas: Municipal-Urban:

929 km² - 3.3 km²

Dendësia: / Gustina naseljenosti: / Density:

59 banorë/ stanovnika/ inhabitants - km²

Lartësia mbidetare: / Nadmorska visina: / Altitude:

300 m

Popullsia: Komunale-Urbane: / Stanovništvo: Opštinsko – Urbano: / Population: Municipal-Urban:

43,095 – 23, 437

Struktura urbane e vendbanimit

Qyteti historik i Gjirokastrës shtrihet në Shqipërinë Jugore, dhe është një shembull i rrallë i një qyteze me ndikim osman të ruajtur mirë të ndërtuar rreth një kështjelle të shekullit XIII. Pozita e saj strategjike ia ka mundësuar që të bëhet një qendër e rëndësishme administrative nën perandorinë osmane dhe fillimisht qyteza ishte e koncentruar nën shpatin lindor jashtë portës së kështjellës, e njohur si Pazari i Vjetër. Deri në shekullin XVI, Gjirokastra ishte një qendër ekonomike krahas rolit të saj administrativ, dhe në shekullin XVII ishte ndërtuar një qendër e re ekonomike përgjatë shpatit verior të kodrinës, Pazari i Ri. Lagjja e re ka përfshirë një xhami, banesa dhe dyqane. Ajo ishte shkatërruar gati në tërësi nga zjarret në shekullin XVIII dhe XIX. Sot, shumica e ndërtesave dykatëshe të Pazari të Ri datojnë nga rindërtimi i tyre gjatë shekullit XIX. Në nivelin urban, pesë rrugë historike takohen te Pazari, dhe e formojnë një qendër të vogël e cila zgjerohet nga lagje të banuara dhe shembuj reprezentativ të ndërtesave laike dhe të atyre fetare. Qendra historike urbane është zgjeruar në drejtim të veri-perëndimit nga zhvillimet e fundit.

Obrazac urbanog uređenja

Istorijski grad Đirokaster se nalazi u južnoj Albaniji, i predstavlja redak primer dobro očuvanog grada pod Osmanlijskim uticajem izgrađenog oko dvorca iz 13. veka. Njegov strateški položaj je omogućio da postane važan administrativni centar pod Osmanlijama, a grad je na početku bio koncentrisan duž istočne padine sa vanjske strane kapije dvorca, poznat kao Pazari i Vjetër (stara pijaca). Do 16. veka Đirokaster je bio privredni centar uporedo sa svojom administrativnom ulogom, i u 17. veku je izgrađen novi privredni centar duž severne padine brda, Pazari i Ri (nova pijaca). Nova četvrt je obuhvatila džamiju, smeštajni prostor i prodavnice. Četvrt je gotovo potpuno uništena u požarima u 18. i 19. veku. Sada, veći deo dvospratne zgrade nove pijace datira od obnove iz 19. veka. Na urbanom nivou, kod pijace se ukršta pet istorijskih puteva i formiraju malo jezgro prošireno stambenim četvrtima i reprezentativnim primerima sekularnih i sakralnih objekata. Istorijsko urbano jezgro se nedavnom izgradnjom proširilo ka severozapadu.

Urban settlement pattern

The historic city of Gjirokastra is situated in Southern Albania, and is a rare example of a well preserved Ottoman-influenced town built around a 13th century castle. Its strategic position allowed it to become an important administrative centre under the Ottomans, and initially the town was concentrated down the east slope outside the castle gate, known as Pazari i Vietër (Old Bazaar). By the 16th century Gjirokastra was a commercial centre alongside its administrative role, and in the 17th century a new commercial centre was constructed along the northern slope of the hill, Pazari i Ri, (New Bazaar). The new quarter included a mosque, dwellings and shop spaces. It was almost completely destroyed by fires during the 18th and 19th centuries. Today most of the New Bazaar's two-story stone buildings date from reconstruction during the 19th century. On the urban scale, five historic roads meet at the Bazaar, and form a small core extended by residential quarters and representative examples of secular and sacral buildings. The historic urban core has been extended to the north-west with recent development. ned to the north-west with recent development.

Shprehja arkitektonike

Gjirokastra është quajtur „Qyteti i Gurit“ për shkak të peizazhit të saj mbresëlënës të ndërtesave të fortifikuara të banimit dhe çatime me rrasa guri. Qyteza është e njohur nga shtëpitë kulla të larta osmane të rrethuara me oborre, që ishin ndërtuar nga tregtarë të pasur dhe pronarë të tokave, të cilat dominojnë lagjet historike të banuara. Uji është marrë ose nga një rezervuar në katin përdehës ose nga bunari jashtë në oborr. Kati i parë është shfrytëzuar gjatë dimrit, dhe kati i lartë, me ballkon të hapur nga druri, gjatë verës. Shtëpitë më të mëdha shpesh janë dekoruar nga brenda me freska shumëngjyrëshe në mure dhe në vatrat e zjarrit, dhe punimet e gdhendura nga druri në veçanti në hapësirat e rezervuara për mysafirë. Ndërtesat publike, si ato laike ashtu edhe ato fetare janë të vogla për nga madhësia, me më pak shprehje të zbukurimeve. Konstruksionet me mure nga guri dhe çatitë me tjegulla nga guri janë karakteristikat kryesore arkitekturore.

Përpjekjet për konservim

Gjirokastra është emërtuar Qytet Muze në vitin 1964 gjë që ka çuar në mirëmbajtje të vazhdueshme të tipareve të saj historike, dhe është konsideruar si zonë historike e ruajtur mirë. Një pjesë e rëndësishme e Pazarit Historik ishte djegur ose dëmtuar gjatë viteve 1980 dhe 1990 pas krizës politike dhe ekonomike. Që nga viti 2000, Gjirokastra sërisht është bërë vend i përpjekjeve të konservimit, ku një shtytje e madhe i është dhënë me përfshirjen e zonës historike në Listën e Trashëgimisë Botërore në vitin 2005. Intervenimet kryesore janë përqendruar në riparimet përmirësuese në shtëpitë që kërcënoheshin nga shkatërrimi dhe janë ruajtur shtatë monumente më të rrezikuara të kategorisë 1, nën menaxhimin e UNESCO-s dhe me financim nga Qeveria e Shqipërisë. Projekte të tjera të konservimit janë në vijim e sipër, përfshirë shfrytëzimin e saj si kamp rajonal trajnimi për restaurim që mbahet dy herë në vit, duke shfrytëzuar projektet e aktuale të konservimit si terren për trajnim praktik. Nevoja në rritje për objekte të turizmit ka nxitur projekte për të transformuar ndërtesat e banimit/monumentet në dhoma hoteliere, gjë që ofron stimulim të drejtpërdrejt financiar për popullatën lokale. Janë konservuar disa pjesë të kështjellës, dhe puna po vazhdon. Prapëseprapë, mungon një plan i përgjithshëm hapësiror dhe i menaxhimit për tërësinë historike, që po manifestohen në intervenime të pakoordinuara dhe ad-hoc në tërë zonën historike.

Arhitektonski izraz

Đirokster se zvao „Kameni Grad“ zbog svog impresivnog pejzaža utvrđenih stambenih zgrada i krovova prekrivenih kamenim crepom. Grad je poznat po svojim visokim osmanlijskim kulama okruženima dvorištima, koje su izgradili bogati trgovci i zemljoposjednici, a koje dominiraju u istorijskim stambenim četvrtima. Voda se dobijala ili iz rezervuara u prizemlju ili iz bunara u dvorištu. Tokom zime se koristio prvi sprat, a tokom leta gornji sa otvorenim drvenim balkonima. Veće kuće su često iznutra bile ukrašene koloritnim freskama na zidovima i ognjištima, i rezbarenim drvetom pogotovu u delu namenjenom za goste. Javni objekti, i sekularni i sakralni, su malih dimenzija, sa manje istaknutim ukrasnim izrazom. Zidna konstrukcija od kamena i krovovi prekriveni kamenim crepom su glavne arhitektonske karakteristike.

Napori za konzervaciju

Đirokaster je određen za Grad muzej 1964. Godine, što je dovelo do stalnog održavanja svojih istorijskih odlika, i isti se smatrao dobro očuvanom istorijskom zonom. Značajan deo istorijske pijace je izgoreo ili je na drugi način oštećen tokom 80-ih i 90-ih godina 20. veka, nakon političke i ekonomske krize. Od 2000. godine, Đirokaster je ponovo postao poprište napora za konzervaciju, gde je dat značajan podsticaj uključivanjem istorijske zone u listu svetske baštine 2005. godine. Glavne intervencije su bile na sanacijskim radovima na oronulim kućama, a pod rukovodstvom UNESCO-a i uz finansiranje albanske vlade, očuvano je sedam od najugroženijih spomenika 1. Kategorije. toku su i drugi projekti za konzervaciju, uključujući upotrebu kao regionalnog kampa za obuku o restauraciji koja se organizuje dva puta u godini, koristeći aktuelne konzervacione projekte kao poligon za obuku iz prve ruke. Povećana potreba za turističkim objektima je stvorila projekte za transformisanje stambenih zgrada/spomenika u smeštaj, pružajući neposredan finansijski podstrek lokalnom stanovništvu. Delovi dvorca su konzervirani, i nastavlja se sa daljim radom. I pored toga, nema prostornog i upravljačkog plana za istorijsko jezgro, koji se ispoljava putem nekoordiniranih i ad-hoc intervencija širom istorijske građe.

Architectural expression

Gjirokastra has been called „The City of Stone“ due to its impressive landscape of fortified residential buildings and stone slate roofs. The town is known for its tall Ottoman tower houses within a courtyard, built by wealthy merchants and landowners, which dominate historic residential quarters. Water was obtained either from a cistern within the ground floor or a well in the outside courtyard. The first floor was used during winter, and the upper floor, with open wooden balconies, during the summer. The bigger houses are often decorated inside with colourful frescoes on the walls and fireplaces, and carved woodwork especially in the areas reserved for guests. Public buildings, both secular and sacred are small in size, with less elaborate ornamental expression. Stone wall construction and stone slates roofs are the main architectural characteristics.

Integrated conservation

Gjirokastra was designated a City Museum in 1964 which led to a continuous maintenance of its historic features, and was considered a well preserved historic zone. A significant part of the Historic Bazaar was burned or otherwise damaged during the 1980s and 1990s after political and economic crises. Since 2000, Gjirokastra has again become the scene of conservation efforts, where a significant boost was given by including the historic zone in the World Heritage List in 2005. The main interventions concerned remedial repairs to collapsing houses and, under the management of UNESCO and with funding from the Albanian Government, seven of the most endangered Category 1 monuments have been preserved. Other conservation projects are underway, including its use as a bi-annual regional restoration training camp, using ongoing conservation projects as a field for hands-on training. The increasing need for tourism facilities has generated projects to transform residential buildings/monuments into accommodation, which provides direct financial incentives to local residents. Parts of the Castle have been conserved, and these efforts are ongoing. Nonetheless, an overall management and spatial plan of the historic core is lacking, visible through uncoordinated and ad-hoc interventions within the historic fabric.

SHËNIME PËR FOTOGRAFI / NAPOMENE ZA FOTOGRAFIJE / NOTES TO IMAGES

- I – XLIV:** Cultural Heritage without Borders (CHwB)
XVI: Mlo1172 / www.wikipedia.org
XVII: Qendra për Trashëgimi Kulturore / Centar za Kulturno Nasleđe / Center of Cultural Heritage - Pejë/Peć
XX: Qendra për Trashëgimi Kulturore / Centar za Kulturno Nasleđe / Center of Cultural Heritage - Gjakovë / Đakovica
XXII: Komuna / Opština / Municipality - Vushtrri / Vučitrn
XXVI: www.edvista.com
XXXIX: Rochass / www.wikipedia.org
XL: j.budissin / www.wikipedia.org

SHËNIME PËR TEKSTE

Sipërfaqet e komunave janë marrë nga burimet e publikuara që kanë qenë në dispozicion në kohën e përpilimit. Këto burime përmbajnë edhe informata rreth sipërfaqes së tokës së qendrave të mëdha urbane, kurse ato të qytezave më të vogla dhe të vendbanimeve mungojnë. Këto janë përlogaritje të përafërta duke përdorur të dhëna të marra nga fotografimet satelitore dhe programeve matëse, dhe si të tilla mbesin të përafërta.

NAPOMENE UZ TEKST

Opštinske površine uzete su iz objavljenih izvora dostupnih u vreme pisanja ovog teksta. Ti izvori takođe sadrže neke informacije u vezi sa zemljišnim površinama velikih urbanih centara, ali nedostaju zemljišne površine manjih gradića i naselja. Ovde su date grube procene iz korišćenja sporednih podataka i programa premeravanja, i ostaju i dalje samo u statusu približnih procenjenih vrednosti.

NOTES TO TEXT

Municipal areas are taken from published sources available at the time of writing. These same sources also contain some information regarding the land area of large urban centres, but land areas for smaller towns and settlements are lacking. These have been roughly estimated therefore using published satellite data and measurement programs, and remain approximations.

¹ World Urbanisation Prospects: The 2009 Revision, DESA United Nations publication, March 2010

² Article 1, UNESCO Recommendation (Historic Areas) 1976, Nairobi

³ Article 2, UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003: (a) oral traditions and expressions, including language as a vehicle of the intangible cultural heritage; (b) performing arts; (c) social practices, rituals and festive events; (d) knowledge and practices concerning nature and the universe; (e) traditional craftsmanship

⁴ Amongst a wealth of international charters on cultural heritage, many of which have specific local annexes, the 1964 Venice Charter and the Burra Charter (1988/1999) build substantially on the first Athens Charter (ICOMOS 1931). Requirements for the protection of cultural heritage include the definitions for Place and Intangible Heritage (alongside Tangible Heritage), and juxtapose the importance of preserving the visible material layering to allow a greater objectivity in the histories passed on to future generations, with a consideration of the wider geographical context. Also emphasised is the requirement for regular, professional maintenance, integration of contemporary materials and techniques, restraints on total reconstructions and the equal importance of small-scale vernacular buildings, dwellings, workplaces and ensembles. Also emphasised is the integration of a socially useful, contemporary purpose within cultural heritage protection strategies. As a new chapter in a building's life, careful decisions must be taken as to what to preserve and what to alter, which must be work of a collaborative team of professionals including archaeologists, architects, urban planners, craftsmen and construction workers, students, local residents etc.

⁵ OSCE Prishtinë/Priština Municipal Profile March 2009 / Municipal Returns Strategy of Prishtinë/Priština municipality 2007

⁶ The European Stability Initiative document Utopian Visions: Governance Failure in Kosovo's Capital (www.esiweb.org) puts the real population of Prishtinë/Priština city much lower than the 500,000-600,000 used in the OSCE Municipal Profile 2009

⁷ Kohlert, C. The Urban Historical Zone in an Urban Management Context, in Heritage of Prishtina, CHwB report series No. 12/2008

⁸ Cerasi, M. The Formation of Ottoman House Types: A Comparative Study in Interaction with Neighboring Cultures, in Muqarnas, Vol. 15, 1998

-
- ⁹ The Urban Historical Zone in an Urban Management Context, in Heritage of Prishtina, CHwB report series No. 12/2008
- ¹⁰ OSCE Prizren Municipal Profile March 2009
- ¹¹ Sanjaks were feudal-administrative divisions of the Ottoman Empire from the mid-14th century; vilayets were larger provinces in the Ottoman Empire from the mid-19th century, containing smaller administrative units (such as sanjaks)
- ¹² An Archaeological Map of the Historic Zone of Prizren, Prizren Rehabilitation Programme, CHwB-Kosovo Report series No. 2/2006
- ¹³ Prizren Urban Development Plan, Municipality of Prizren
- ¹⁴ On the UNESCO List of World Heritage in Danger (inscription 2006) under Medieval Monuments in Kosovo. This lists the four Serbian Orthodox edifices and complexes of the Dečani Monastery, the Patriarchate of Peć Monastery, The Church of the Holy Virgin of Ljevisa (Prizren) and Gračanica Monastery as a unified group of churches that represent important Byzantine-Romanesque ecclesiastical culture between the 13th and 17th centuries. (<http://whc.unesco.org>)
- ¹⁵ Reconstruction Implementation Commission for Serbian Orthodox Religious Sites in Kosovo (an EU-funded project managed by the European Commission Liaison Office and implemented by the Council of Europe) www.rickosovo.org
- ¹⁶ Prizren In Your Pocket 2010, and www.rickosovo.org
- ¹⁷ Comprehensive Proposal for the Kosovo Settlement (S/2007/168/Add.1), 26 March 2007
- ¹⁸ Law on Special Protective Zones (Law No. 03/L-039).
- ¹⁹ OSCE Pejë/Peć Municipal Profile March 2009 / OSCE population estimates 2006 / Municipality of Pejë/Peć Municipal Development Plan 2006-2025
- ²⁰ Comprehensive Proposal for the Kosovo Settlement (S/2007/168/Add.1), 26 March 2007 / World Heritage Sites <http://whc.unesco.org>
- ²¹ Cerasi, M. The Formation of Ottoman House Types: A Comparative Study in Interaction with Neighboring Cultures, in Muqarnas, Vol. 15, 1998
- ²² OSCE Gjakova/Djakovica Municipal Profile March 2008 / Integrated Visioning Document of Gjakova/Djakovica 2015+
- ²³ Rizvanolli, M. The Grand Bazaar of Gjakova, Association of Intellectuals & Ministry of Culture, 2009
- ²⁴ OSCE Vushtrri/Vučitrn Municipal Profile March 2009 / Municipality of Vushtrri/Vučitrn Municipal Development Plan and Urban Plan 2009-2014
- ²⁵ Novoberda Survey, ChwB-Kosovo, Report series No 13/2008
- ²⁶ Comprehensive Proposal for the Kosovo Settlement (S/2007/168/Add.1), 26 March 2007
- ²⁷ Municipality of Gračanica/Gračanicë website: www.opstina-gracanica.com
- ²⁸ Comprehensive Proposal for the Kosovo Settlement (S/2007/168/Add.1), 26 March 2007 / Law on Special Protective Zones (Law No. 03/L-039)
- ²⁹ Draft report from Visioning Workshop Gračanica 2010 (www.unhabitat-kosovo.org)
- ³⁰ OSCE Junik Municipal Profile March 2009
- ³¹ Tofaj, F, Gashi, L, Jaha, T, Toska, E, Bakija, D, Is Junik Unique? Defining Planning Policy In-House, Real Corp, Vienna 2010
- ³² Cultural Heritage without Borders, UN-Habitat and the Institute for the Protection of Monuments
- ³³ OSCE Deçan/Deçane Municipal Profile 2009
- ³⁴ Kullas in Kosovo: A Solidarity Project from the Swiss Heritage Society, Beilage x, GA-Sitzung vom 27/28.08.2010, Trak A2x
- ³⁵ OSCE Rahovec/Orahovac Municipal Profile March 2009
- ³⁶ Nicić, P. Velika Hoča Management Plan, Ministry of Culture; Management and Development Plan for Velika Hoča, CHwB draft report 2011
- ³⁷ Comprehensive Proposal for the Kosovo Settlement (S/2007/168/Add.1), 26 March 2007
- ³⁸ OSCE Prishtinë/Priština Municipal Profile March 2009 / Municipal Returns Strategy of Prishtinë/Priština municipality 2007 / Novoberda Survey, ChwB-Kosovo, Report series No 13/2008
- ³⁹ Novoberda Survey, ChwB-Kosovo, Report series No 13/2008
- ⁴⁰ Comprehensive Proposal for the Kosovo Settlement (S/2007/168/Add.1), 26 March 2007
- ⁴¹ Jajce Portal - Popis stanovništva 2004 / whc.unesco.org
- ⁴² Post-and-pan – timber-framed construction with exposed or plastered posts; the intervals between the posts are filled with plaster, brick, etc.

MIRËNJOHJE

Zyra e Përfaqësuesit Special të Bashkimit Evropian në Kosovë (EUSR) dhe Trashëgimia Kulturore pa Kufij (CHwB)

Teksti: Crystal Whitaker me kontributin e Lejla Hadzic (CHwB)
Dizajni: Trashëgimia Kulturore pa Kufij (CHwB)
Shtypur: Mars 2011
www.eusrinkosovo.eu, www.chwb.org

PRIZNANJA

Kancelarija Specijalnog predstavnika Evropske unije na Kosovu (EUSR) i Kulturno Nasleđe bez Granica (CHwB)

Tekst: Crystal Whitaker uz doprinos Lejle Hadžić (CHwB)
Dizajn: Kulturno Nasleđe bez Granica (CHwB)
Štampano: Mart 2011
www.eusrinkosovo.eu, www.chwb.org

ACKNOWLEDGEMENTS

Office of the European Union Special Representative in Kosovo (EUSR) and Cultural Heritage without Borders (CHwB)

Text: Crystal Whitaker with contributions from Lejla Hadzic (CHwB)
Design: Cultural Heritage without Borders (CHwB)
Printed: March 2011
www.eusrinkosovo.eu, www.chwb.org

SHËNIME / BELEŠKE / NOTES

